

Рівненський державний гуманітарний університет

Факультет української філології

Кафедра стилістики та культури української мови

Дипломна робота

на здобуття освітнього ступеня бакалавра

**ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО
МАТЕРІАЛУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ**

Виконала студентка IV курсу групи У-41

спеціальності 014 Середня освіта

(Українська мова і література)

Столярук Анна Іванівна

Керівник – к. пед. н., доц. Златів Леся

Михайлівна

Рецензент – к. пед. н., доц. Суржук Тетяна

Борисівна

Рівне – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	7
1.1. Дидактичні основи застосування засобів візуалізації навчального матеріалу	7
1.2. Психологічні аспекти застосування засобів візуалізації на уроках української мови.....	16
1.3. Дослідження засобів візуалізації навчального матеріалу у лінгводидактиці	27
Висновки до розділу 1	36
РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ .	38
2.1. Характеристика сучасних засобів візуалізації навчального матеріалу на уроках української мови	38
2.2. Методика застосування засобів візуалізації на уроках української мови в середніх класах	45
2.3. Опис перебігу та результатів педагогічного експерименту.....	54
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	562
ДОДАТКИ	68

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі освітня політика України спрямована на модернізацію школи. Основним завданням є підвищення якості освіти. Для його вирішення потрібна не лише розробка і введення в освітній процес інтенсивних інноваційних технологій, а й врахування протиріч, що виникають при їх реалізації. Перевантаженість змісту сьогоденної шкільної середньої освіти серйозно позначається на стані здоров'я дітей і підлітків, що, в свою чергу, призводить до труднощів у засвоєнні ними змісту шкільних предметів, кількість яких через зміну життєвих умов людства неухильно зростає, а зміст у зв'язку з вимогами суспільства ускладнюється. Звідси виникає суперечність між необхідністю досягнення нової якості шкільної освіти та індивідуальними фізичними і розумовими можливостями учнів.

Результати досліджень, спрямованих на вивчення закономірностей розвитку мислення учнів, психофізіологічних основ формування знань, умінь і навичок, недостатньо використовуються в практиці викладання шкільного курсу української мови, що також веде до певних труднощів здобувачів освіти при засвоєнні її основ. Таким чином, виявляється протиріччя між багатством результатів сучасних теоретичних досліджень, практичних рекомендацій психологів і фізіологів та відсутністю конкретних методик їх застосування при вивченні української мови в середній школі.

Зазначені вище протиріччя були виявлені на основі теоретичного аналізу різноманітних джерел (дисертацій, монографій, статей, підручників, навчальних посібників і т. ін.), а також в результаті вивчення досвіду вчителів-практиків, аналізу власних спостережень під час педагогічної практики. І вони послужили мотивом для проведення цього дослідження, актуальність якого визначається ще й тим, що перед загальноосвітньою школою України ставиться завдання індивідуалізації навчання, формування

нових підходів до організації системи знань, умінь і навичок, а також до результативності освітньої діяльності здобувачів середньої освіти.

На тлі інтенсифікації шкільної освіти, підвищення вимог до дітей та підлітків в останні роки відзначається наростаюче погіршення їх здоров'я. Учні постійно знаходяться в умовах систематичних навчальних перевантажень, що веде до погіршення їх фізичного стану, хронічної неуспішності й агресивності. Тому сьогодні гостро стоїть проблема навчання школярів у режимах, безпечних для здоров'я дитини.

Однак питання перевантаження школяра розглядається лише з позицій зменшення його навчального дня, вдосконалення шкільних програм, збільшення годин, що відводяться на фізичну культуру і спорт. Останнім часом багато говориться про необхідність індивідуалізації навчання як необхідної умови розвитку особистості кожного учня. Сучасна концепція шкільної освіти орієнтована, перш за все, на врахування індивідуальності учня, його інтересів і схильностей. Серед шляхів вирішення цього комплексу проблем найважливіше місце посідає пошук і вибір не лише нових методик, але й самого навчального інформаційного середовища, яке включало б у себе і традиційні, перевірені досвідом і часом, педагогічні досягнення, й інноваційні.

Засобами реалізації цього завдання можуть служити спеціально розроблені навчальні зорові образи, що полегшують розуміння нових або відновлення забутих понять при вивченні української мови, оскільки, на наш погляд, активізація не лише логічного мислення, а й візуального сприйняття є основою успішного функціонування освітньої діяльності.

Наші дослідження в цій частині базуються на теоретичних положеннях нового наукового напрямку, що сформувався в теорії і методиці навчання української мови на основі використання візуального інформаційного середовища, що забезпечує широкий спектр параметрів розвитку учнів. Оскільки виявити й проаналізувати абсолютно всі параметри результатів освітнього процесу неможливо, то ми виділили основний напрямок нашої

роботи, який позначили як проблему формування знань, умінь і навичок на основі використання й розвитку візуального мислення учнів середніх класів на уроках української мови.

Метою дослідження є вивчення теоретичних та практичних аспектів застосування засобів візуалізації навчального матеріалу на уроках української мови в основній школі. Згідно з метою у роботі поставлено низку **завдань**:

1. Визначити дидактичні основи застосування засобів візуалізації навчального матеріалу.

2. Дослідити психологічні аспекти застосування засобів візуалізації на уроках української мови.

3. Здійснити аналіз лінгводидактичних праць із досліджуваної проблеми.

4. Схарактеризувати основні види засобів візуалізації навчального матеріалу, які можна застосовувати на уроках української мови в основній школі.

5. Розробити експериментальну методику застосування засобів візуалізації на уроках української мови у 6 класі та перевірити її ефективність.

Об'єктом дослідження є процес навчання в основній школі, **предметом** – методика застосування засобів візуалізації навчального матеріалу на уроках української мови в основній школі.

У роботі ми використовували такі **методи наукового дослідження**:

– теоретичні: вивчення й аналіз психолого-педагогічної, лінгвістичної та навчально-методичної літератури з проблеми дослідження, прогнозування і моделювання навчальної діяльності; синтез емпіричного матеріалу;

– практичні: цілеспрямоване педагогічне спостереження за навчальним процесом; аналіз уроків української мови; педагогічний експеримент.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що в ньому схарактеризовані найсучасніші засоби візуалізації навчального матеріалу, які

можна успішно використовувати на уроках української мови в основній школі.

Практичне значення дослідження полягає у розширенні переліку засобів візуалізації на уроках української мови у 5 класі з метою підвищення мотивації здобувачів освіти та їх заохочення до вивчення української мови, а також розробленні методичних рекомендацій до їх застосування.

Апробація дослідження здійснювалася шляхом публікації 2 статей («Мультимедійні засоби навчання як чинник активізації пізнавального інтересу учнів 11 класів на уроках української мови», «Застосування засобів візуалізації навчального матеріалу на уроках української мови у 5 класі») у 7 та 8 випусках збірника наукових праць студентів «Пріоритети філологічної освіти» (2019, 2020) та виступу на секційному засіданні науково-практичної конференції «Пріоритети філологічної освіти» (18.05.2020).

Структура дослідження передбачає наявність вступу, 2-х розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Матеріали дослідження викладено на 88 сторінках (основний текст складає 61 сторінку), джерельна база складає 51 позицію.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1.1. Дидактичні основи застосування засобів візуалізації навчального матеріалу

Глобальні процеси 80-90-х рр. ХХ ст. в теорії і практиці пізнання (як повсякденного, так і наукового) отримали назву візуального повороту. Цей зсув полягає в тому, що ера текстуально змінюється ерою візуальності. При цьому невербальні знаки не просто починають витісняти вербальні, а стали інтерпретуватися як вербальні (роботи Г. Дебора, М. Фуко, Ф. Джеймісон). Людина (і здобувачі освіти в тому числі) перш за все є глядачем, який опосередковує всі свої взаємодії із зовнішнім світом візуальними медіа.

Традиційна текстоцентрична педагогіка змушена враховувати ці глобальні зміни, що вплинули на формування нового покоління учнів. Доступність цифрових технологій із раннього дитинства сформувала у здобувачів освіти такі риси:

- невеликий діапазон уваги;
- нелінійність сприйняття – так зване кліпове мислення;
- зростання здатності до багатозадачності;
- ціннісний зсув у ставленні до тексту (текст як інструкція до дії) [46, с. 251].

Відомо, що темп людського розвитку сповільнюється з роками, і упущення в шкільному віці непоправні на наступних етапах вікового становлення. Чим повніше будуть реалізовані потенційні можливості школяра, тим більших успіхів особистість зможе домогтися в житті. Ця проблема дуже різнобічна, сполучена з великою кількістю супутніх проблем. Особливе місце у вирішенні цих проблем відіграє дослідження можливостей візуалізації навчального матеріалу в розвитку навчальних здібностей

школяра. Загальновідомою є любов здобувачів середньої освіти до яскравих малюнків, книг із різноманітними ілюстраціями. Вони приваблюють школяра, приковують його увагу, і в цьому безсумнівний позитивний ефект використання наочних засобів навчання.

Існує чимало досліджень, що доводять підвищення результативності процесу навчання при використанні різних видів засобів візуалізації. Однак досить детального й об'єктивного порівняльного дослідження характеру і результативності впливу візуального та вербального компонентів не лише на навчання здобувачів середньої освіти, а й розвиток їх освітніх здібностей не проводилося, недостатньо досліджена й проблема знаходження оптимального співвідношення самих засобів візуалізації з точки зору відмінностей їх видів, поєднань розміру, кольору, форми, засобів вираження, поєднань із різними цілями навчання та розвитку, специфічними характеристиками навчального матеріалу, індивідуальними особливостями сприйняття інформації і просування у своєму розвитку учнів та ін. [36, с. 180].

Дослідження можливостей використання засобів візуалізації для розвитку уяви як безумовно необхідного компонента загального розвитку учнів середніх класів не торкнулися питання, чи позитивно, чи негативно це буде впливати на розвиток виконавських здібностей, оволодіння конкретними знаннями. Ранній перехід від візуально-моторних форм навчання до узагальнень і характерних для них навчальних прийомів дозволяє приступити до формування абстрактного мислення, але лише за умови, що цей перехід посилюється і результативний для всіх учнів цього віку. Коли весь клас одночасно, без досить розтягнутого адаптаційного періоду, необхідного для дітей із нормальним розвитком, залишає елементи математичного ящика і переходить до дій в умі, відразу утворюється різкий розрив між навчальними успіхами дітей із різними індивідуально-типологічними особливостями.

Прагнення не відставати, не втратити статус і ставлення вчителя змушує учня нервуватися, перенапружуватися, збільшувати час виконання домашніх завдань, що поступово веде до відмови від боротьби, вироблення звички до удавання і нечесних способів утримати статус успішного учня.

Виникло протиріччя між різноманітністю запропонованих педагогічною наукою і практикою засобів навчання, в тому числі і аудіовізуальних, і невиявленого їх потенціалу в розвитку навчальних здібностей школяра. Це зробило актуальним вирішення проблеми встановлення залежностей між характером і методикою використання різних форм і прийомів візуалізації навчального матеріалу і результативністю формування навчальних здібностей школяра [41, с. 36].

Поява нового покоління учнів із зазначеними особливостями сприйняття вимагає трансформації засобів навчання. Традиційно під технічними засобами навчання розуміють нові технології, зокрема – комп'ютерні, інтерактивні засоби візуалізації процесу навчання. Отже, зі зміною технічних засобів навчання втрачають актуальність традиційні паперові засоби візуалізації: картки, малюнки, таблиці, схеми, репродукції творів живопису, діапозитиви витісняються картинкою на екрані монітора.

Під засобами візуалізації зазвичай розуміють наочні зразки, що спеціально створені для занять із вивчення української мови і використовуються з метою семантизації навчального матеріалу та його закріплення, відтворення ситуацій спілкування, стимулювання висловлювання, тобто представляють собою методично оброблений навчальний матеріал [33].

До засобів навчання можна віднести все те, що сприяє досягненню мети діяльності, тобто сукупність методів, форм, а також спеціальних засобів навчання. Вибір засобів навчання визначається:

- завданнями уроку або заняття;
- змістом навчального матеріалу;
- застосовуваними методами навчання;

– уподобаннями вчителя [33, с. 130].

Функції засобів навчання такі:

1. Пізнавальна функція полягає в тому, що засоби навчання служать безпосередньому пізнанню дійсності; забезпечують передачу більш точної і повної інформації про досліджуваний об'єкт і явище, дозволяють спостерігати об'єкти і явища, недоступні або важкодоступні безпосередньому спостереженню за допомогою органів чуттів.

2. Формувальна функція полягає в тому, що засоби навчання формують пізнавальні здібності, почуття й волю учнів, їх емоційну сферу.

3. Дидактична функція полягає в тому, що засоби навчання є важливим джерелом знань і вмінь, полегшують перевірку й закріплення навчального матеріалу, активізують пізнавальну активність.

Всі функції виступають у освітньому процесі в єдності, доповнюючи одна одну.

Вивчення української мови у основній школі – певний етап системи лінгвістичної освіти й мовного розвитку, що забезпечує готовність випускників до подальшої освіти. Сучасний урок української мови повинен відповідати таким вимогам:

- цілепокладання і мотивація навчання;
- системно-діяльнісний підхід;
- сучасні засоби навчання;
- вибір оптимальних засобів навчання;
- створення умов для саморозвитку;
- аналіз кожного навчального заняття [25, с. 27].

Зупинимось на них докладніше.

1. Цілепокладання. Перед здобувачами освіти повинні бути поставлені конкретні, досяжні, зрозумілі цілі. За можливості, цілепокладання здійснюється спільно з учнями, виходячи із сформульованої проблеми.

2. Мотивація. Учитель повинен сформувати інтерес як до процесу освітньої діяльності, так і до досягнення кінцевого результату.

3. Системно-діяльнісний підхід – методологічна основа стандартів освіти нового покоління. Сутність її – формування діяльнісних здібностей, якими повинен оволодіти учень.

4. Діяльнісний метод навчання – це організація навчального процесу, в якому головне місце відводиться активній і різнобічній, максимальною мірою самостійній пізнавальній діяльності школяра.

5. Саморозвиток. Це процес всебічного розвитку особистості, що виражається в самостійному вивченні української мови та застосуванні отриманих знань і вмінь на практиці. Це визначення повністю співвідноситься зі змістом регулятивних універсальних навчальних дій, які нарівні з пізнавальними, комунікативними й особистісними є основними індикаторами грамотності, що має метапредметний статус.

Під засобами навчання слід розуміти найрізноманітніші матеріали і знаряддя освітнього процесу, завдяки використанню яких більш успішно і за раціонально скорочений час досягаються поставлені цілі навчання. Головне дидактичне призначення засобів навчання – прискорити процес засвоєння навчального матеріалу. Вибір засобів навчання визначається завданнями уроку або заняття, змістом навчального матеріалу, застосовуваними методами навчання, уподобаннями вчителя [29, с. 65].

На уроці української мови доцільно використовувати:

1) вербальні засоби навчання (вони залишаються головним в арсеналі: усне слово, мова вчителя як головний інструмент спілкування, передача знань);

2) візуальні засоби навчання (дозволяють реалізувати принцип наочності в навчанні);

3) технічні засоби навчання: прилади та пристрої, що використовуються в процесі навчання;

4) сучасні інформаційні засоби навчання (використання персональних комп'ютерів в навчанні набуває широкого поширення, є велика кількість різноманітних комп'ютерних навчальних програм із більшості шкільних предметів) [40, с. 317].

В основі візуалізації навчальної інформації при вивченні української мови лежить використання особливостей зорової системи та вродженої здатності людського мозку ефективно працювати із зоровими образами. Зорова система для людини є домінантною, причому не лише тому, що вона виступає найважливішим джерелом інформації про навколишній світ, але й тому, що вона відіграє роль внутрішнього каналу зв'язку між усіма аналізаторами, є функціональним органом – перетворювачем сигналів. Візуалізація інформації дозволяє переводити навчальну інформацію, що надходить різними каналами сприйняття, у візуальну форму, що підвищує швидкість обробки і засвоєння матеріалу за рахунок найбільш ефективних способів роботи з ним [17, с. 80].

У сучасному світі вже неможливо уявити урок української мови без презентації на комп'ютері або ж без перегляду невеликого пізнавального фільму. У цьому дослідники вбачають низку позитивних моментів:

1. Процес освіти стає більш цікавим і різноманітним.
2. Більшу кількість матеріалу можна пояснити за той же проміжок часу [35, с. 174].

Але негативні моменти все ж є, а їх наслідки дуже небезпечні. Візуалізація, а, отже, і мультимедійні технології в сучасному освітньому процесі ведуть до формування масового суспільства. Під масовим суспільством мається на увазі суспільство, яке характеризується поширенням масової культури і масовим споживанням. Під таким суспільством ми маємо на увазі суспільство, для якого характерні бюрократизація, індустріалізація та урбанізація. Особливістю такого суспільства є розрив соціальних зв'язків, відсутність у людей індивідуальності, стійких цінностей. Людина в такому суспільстві сприймає людей як безліч схожих на неї індивідів, які читають

однакові книги, носять однаковий одяг, їздять на однакових автомобілях і живуть у таких же однакових будинках.

У масовому суспільстві існує масова свідомість, під якою вчені розуміють неоднорідне, внутрішньо суперечливе, багаторівневе утворення, яке має такі ознаки:

1. Спрощене відображення дійсності.
2. Суперечливість (в масовій свідомості можуть бути присутніми несумісні погляди), синкретизм.
3. Фрагментарність, розірваність і емоційність [14, с. 72].

Ефективним може вважатися викладення навчального матеріалу на уроках української мови, яке відповідає п'яти найважливішим принципам створення візуальних навчальних матеріалів, сформульованих Р. Майєром:

- принцип множинної презентації (об'єднання двох видів презентації матеріалу – словесного та візуального);
- принцип одночасності (розповідь супроводжується демонстрацією);
- принцип розщепленої уваги (коментарі до ілюстрацій слід подавати як аудіювання, а не підписи до слайдів);
- принцип індивідуальних відмінностей (названі вище принципи стосуються переважно здобувачів із низьким рівнем знань і візуальним типом сприйняття);
- принцип узгодженості можна сформулювати як «краще менше, та краще» (чим менше слів і картинок, тим краще засвоюється матеріал) [39, с. 177].

Сучасна шкільна освіта відчуває зростаючу потребу як в нових педагогічних технологіях, які ефективних способах переробки, передачі, збереження і використання інформації, а також у дослідженнях, покликаних закріпити за цими технологіями можливість здійснення продуктивного, особистісно зорієнтованого, відкритого для творчості освітнього процесу. Проблему інтенсифікації навчання передбачається вирішувати, поряд із іншими підходами, в тому числі в рамках філософії візуалізації

психологічних репрезентацій, психологічних аспектів візуалізації, педагогічних аспектів підготовки до професійного використання візуалізації в освітньому процесі, з доданням засобів візуалізації регулятивних функцій, а також за допомогою інтеграції з мистецтвом із метою підвищення візуальної культури або готовності застосовувати візуалізацію [35, с. 116].

Візуалізація присутня у всіх сферах діяльності людини. Освіту вона теж не обійшла стороною. Візуалізація в освітньому процесі була присутня завжди, але з часом змінювалися її роль і функції. У минулому столітті візуалізація виконувала ілюстративну функцію, сприяла розумінню матеріалу учнями, виконувала такі завдання:

- забезпечення інтенсифікації навчання (передача більшого обсягу навчальної інформації учням при незмінній тривалості навчання без зниження вимог до якості знань);
- активізація навчальної та пізнавальної діяльності;
- формування і розвиток критичного й візуального мислення, зорового сприйняття.

Щодо вивчення української мови учнями середньої ланки, то вирішуються питання їх навчання з використанням методів структурування, ущільнення й візуалізації навчальних знань, у тому числі – за допомогою засобів мультимедіа, з умінням ефективно подати навчальний матеріал із умовою його системного засвоєння [45, с. 53]. Ніяке знання не може претендувати на статус науковості без наочних візуальних моделей. Невід’ємним складником процесу вивчення української мови повинна стати методологія наочності.

Цілеспрямоване використання візуалізації може сприяти навіюванню учням впевненості у своїх силах, успіху виконуваних ними дій. Для цього здобувачам освіти, які відрізняються емоційною нестабільністю до доручення їм відповідального завдання, пропонується візуалізувати доручене їм завдання. Це не лише допомагає учню налаштуватися на завдання, психологічно підготуватися до його виконання. У процесі візуалізації

заданих сюжетів він вже починає усвідомлювати завдання, а здійснювана ним у цей час образотворча діяльність блокує його страхи і тривоги, які налаштовують його заздалегідь на невдачу й поразку.

Ще одна функція, яку може виконувати візуалізація, – це організація ігрової діяльності. За допомогою образотворчих засобів можна емоційно підготувати учнів до гри, включити їх в діяльність із підготовки самої гри, її оформлення, задати умови гри й ігрові обмеження, стимулювати розвиток фантазії та уяви.

Візуальні засоби можуть бути цінним елементом процесу навчання, але лише тоді, коли вони використовуються в тісному зв'язку з іншими компонентами. Візуалізація не повинна повністю поглинати весь освітній процес. Підбір засобів навчання залежить від багатьох чинників:

- від матеріальної оснащеності школи навчальними посібниками;
- від поставлених цілей уроку української мови;
- від методів навчальної роботи;
- від віку учнів і характерних особливостей навчальних предметів [23, с. 29].

Наприклад, використання візуальних засобів при ознайомленні учнів із новим матеріалом на уроці української мови повинно відрізнятися від використання їх при закріпленні пройденого матеріалу. Підвищення ефективності навчання безпосередньо пов'язане з тим, наскільки повно враховуються особливості кожного учня. Важливою індивідуальною особливістю школярів є їх здатність до засвоєння знань, тобто їх здатність до навчання. Під впливом зростаючих вимог життя збільшується обсяг і ускладнюється зміст знань, що підлягають засвоєнню в школі. Чим глибше розвивається цей процес, тим чіткіше виступають індивідуальні відмінності в здатності до навчання школярів.

Таким чином, на нашу думку, візуалізація, яка є специфічною категорією дидактики й теорії виховання, є ширшою за своїм складом та складнішою за структурою, аніж переважно використовуваний термін

«наочність». Візуалізація - це система педагогічних заходів, які допомагають школярам конструювати образ сприйманих предметів, певних явищ, а також відповідних зв'язків між ними.

Здібності до створення таких образів у різних учнів відрізняються і формуються з різною швидкістю і різними засобами. З цієї причини одночасний перехід всіх учнів основної школи класів на здійснення дій в умі, вимога одночасно підніматися на вищі рівні абстрагування порушують принцип посильності і ставлять школяра перед необхідністю здійснювати «стрибок» в розвитку, що виходить за межі їх можливостей [13, с. 8].

Поєднання фронтальної, групової та особистісно-орієнтованої системи візуалізації навчального матеріалу при вивченні української мови дозволяє менш болісно і в більш короткі терміни подолати цю межу посильності. Прийоми візуалізації, в свою чергу, дозволяють значно посилити можливості реалізації ігрового начала в навчанні школярів, зняти багато бар'єрів, що заважають учню розкритися, проявити себе в ситуації, досягати успіхів і формувати позитивну самооцінку, тим самим сприятливо впливаючи на розвиток навчальних здібностей.

1.2. Психологічні аспекти застосування засобів візуалізації на уроках української мови

При аналізі психологічної літератури з проблеми застосування засобів візуалізації при вивченні учнями середніх класів української мови звертають на себе увагу такі характеристики:

1. По-перше, процесуально категорія «знання» пов'язана з етапами, які передбачають активне включення не просто пізнавальних процесів, але, в першу чергу, розумових операцій (аналітико-синтетичних / перетворюючих і творчих). При роботі школяра з інформацією акцент робиться на репродуктивність виконуваних розумових дій: сприйняття, запам'ятовування, відтворення.

2. По-друге, по відношенню до знань, в першу чергу, використовується характеристика «формування», хоча не виключається і «засвоєння». Передача інформації описується винятково через етапи «засвоєння». Різниця між формуванням і засвоєнням аналогічна тим, які існують між продуктивним і репродуктивним рівнями розумової діяльності, тобто полягають у новизні результату і структурній зміні системи [26, с. 8].

Формування має на увазі активне перетворення інформації на знання за допомогою розумових операцій. Засвоєння спрямоване на категоризацію, класифікацію нової інформації і вбудовування її в уже наявну структуру відомостей і фактів, якими володіє учень. Тобто при засвоєнні нового поняття необхідно зрозуміти його зміст і визначити, до якої групи наукових категорій і тематичної галузі воно належить, як пов'язано з іншими поняттями.

Таким чином, процес формування знань набагато глибший і вимагає додаткової обробки інформації, а не лише розуміння. Фактично він відтворює процес пізнання: знайомство з предметом або явищем, його аналіз, пошук родових і видових ознак, місця в системі подібних понять/явищ, включення в логіку побудови суджень і умовиводів і т. ін. Передача і засвоєння інформації обмежується поверхневим рівнем обробки: осмисленням / розумінням, що дозволяє новим даним, отриманим від іншої людини, приєднатися до вже збережених в пам'яті. Відповідно, можна зробити висновок, що засвоєння інформації та формування знань мають загальні передумови, які створюються в процесі сприйняття. Отже, необхідна така подача матеріалу, яка виділяє в ньому істотні сторони, вказує на його зв'язки з попереднім, створює настанови на належне сприйняття матеріалу. У той же час вони відрізняються глибиною і якістю розумової переробки, а також кінцевим результатом [1, с. 4].

Порівняльний аналіз процесуальних характеристик «набуття» знання і роботи з інформацією представлений в таблиці 1.1 [11, с. 28]. Загалом можна зробити висновок, що, говорячи про «засвоєння інформації» та «формування

знань», ми маємо справу не з різними процесами, а швидше з одним, але різним за рівнем залучення та активації розумових структур, в зв'язку з чим результатом переробки інформації може бути її засвоєння (розуміння, зберігання, відтворення), а також поява понятійних структур – знань, динаміки і змістовних змін цих структур.

Таблиця 1.1

Порівняння етапів процесу і результату формування
знань і засвоєння інформації

Характеристики	Формування знань	Засвоєння інформації
Процес	Розумові операції аналітико-синтетичного типу	Сприйняття, розуміння, зберігання інформації, відтворення
Результат	Включення отриманого знання в структуру попереднього досвіду і побудова нового знання на його основі; здатність перетворювати і застосовувати знання при вирішенні завдань	Осмислення інформації; можливість побудови суджень і умовиводів

Таким чином, не кожна інформація стає знанням, але кожне знання «народжується» на основі засвоєної інформації.

Учні втягнуті в віртуальний світ поза школою набагато сильніше, ніж в її стінах (онлайн-ігри, соціальні мережі та багато іншого), тому очевидний підвищений попит на використання різних комп'ютерних інновацій у школах із боку учнів та їх батьків. Сучасна школа повинна відповідати цим запитам, враховувати чинники мотивації дітей до навчання, вибудовувати освітній процес таким чином, щоб дітям було цікаво. А для цього необхідно застосовувати не лише нові технічні засоби, але й нові форми і методи викладання, новий підхід до процесу навчання.

Інтерактивні наочні засоби навчання на уроках української мови дозволяють підвищити мотивацію навчання учнів, розвивати їх творчі здібності й пізнавальну активність, збільшити ефективність самостійної роботи. Педагог за допомогою інтерактивних засобів навчання підвищує інтенсивність навчального процесу, рівень наочності, емоційну, естетичну та наукову переконливість викладання, встановлює міжпредметні зв'язки,

розвиває рефлексію. Все це сприяє підвищенню якісної освіти, що відповідає вимогам часу.

Таким чином, сьогодні розвиток ідей засобів візуалізації пов'язаний із визначенням функцій, які виконує наочність у навчанні, і умов застосування засобів візуалізації в педагогічній практиці.

Останнім часом у галузі передачі візуальної інформації відбулися значні зміни:

- зросли обсяги і кількість інформації;
- з'явилися нові види візуальної інформації, способи її передачі.

Технічний прогрес, нова візуальна культура безпосередньо позначаються на вимогах, які висуваються до вчителів української мови у середній школі. Особливе місце у вирішенні проблеми формування навчальних здібностей займає дослідження можливостей візуалізації навчання [13, с. 9]. Існує чимало досліджень впливу візуального компонента на результативність процесу навчання. Проте недостатньо досліджена проблема знаходження оптимального співвідношення засобів наочності з точки зору відмінностей їх видів, поєднань розмірів, кольору, форми, засобів вираження з різними цілями навчання і розвитку, специфічними характеристиками навчального матеріалу й індивідуальними особливостями школяра.

Передчасний перехід середньої школи на методики, що спираються на різні види узагальнень, тоді як абстрактне мислення ще не сформоване з суто вікових причин, послабило зв'язок між можливостями його образного мислення і сприйняттям ряду предметів. Це утворює різкий розрив між навчальними успіхами дітей із різними індивідуально-типологічними особливостями. Прагнення не відставати, не втратити статус змушує учня перенапружуватися, збільшувати час виконання домашніх завдань, що веде до втрати здоров'я і відмови від боротьби за успішність при вивченні української мови.

Сьогодні робота із засобами візуалізації не повинна обмежуватися простим показом наочних посібників, необхідно моделювати навчальні ситуації, у яких учень безпосередньо взаємодіє з візуальними моделями, виконуючи навчальні дії і отримуючи знання з результатів практичної діяльності. Йдеться саме про навчальні дії як усвідомлений, цілеспрямований, результативно завершений пізнавальний акт; конкретний спосіб перетворення навчального матеріалу в процесі виконання навчальних завдань. У зв'язку з цим принцип візуалізації стали називати діяльнісною візуалізацією, виходячи з її змісту. Виходить, що учень у процесі засвоєння знань повинен спиратися на візуальні моделі, створені в ході власного пізнавального досвіду за допомогою спеціальних засобів візуалізації [15, с. 45]. Діяльнісна візуалізація складається з таких компонентів:

- створення учнями візуальних моделей об'єктів, що утворюють проблемне поле;
- здійснення матеріалізованих дій із візуальними моделями, що дозволяють сформулювати проблемну ситуацію;
- встановлення причинно-наслідкових зв'язків між візуалізованими компонентами системи, що моделюється за допомогою допустимих її трансформацій.

У процесі реалізації діяльнісної візуалізації робота учнів на уроці української мови організовується таким чином, щоб в її результаті відбувалося самостійне виявлення та формулювання проблеми навчання, яка мотивує на отримання учнями нових знань і умінь на основі конструктивних експериментів із візуальними моделями. Далі учні проводять самостійне дослідження візуальної моделі, спрямоване на висунення гіпотез вирішення проблеми і виконання їх перевірки, що дозволяє здійснити узагальнення в знаковій формі [27, с. 69].

Принцип візуалізації розвивається з принципу наочності і передбачає надання інформації не просто у вигляді готового зорового образу, а у вигляді трансформованого з тексту або зображення зорового образу, який допомагає

учневі комплексно ув'язати в пам'яті істотні ознаки досліджуваної події або явища і зафіксувати його як образ. Принцип візуалізації не суперечить і тим більше не відкидає принцип наочності, а виходить з нього і доповнює його. Учні ніби «нанизують» аналізовані події на нитку образу.

Візуальні шляхи і способи отримання інформації мають провідне значення і активно вдосконалюються в глобальному інформаційному суспільстві. Суспільство не стоїть на місці, воно розвивається, з'являються нові електронні ресурси, які дозволяють використовувати додаткові можливості на уроках української мови. Вчителі отримали можливість застосовувати різні підходи до побудови візуально-графічних форм історичної інформації.

Сучасні вимоги до візуалізації відрізняються від традиційного підходу до наочності. Візуалізація – це:

- не допоміжний ілюстративний елемент, а самостійний спосіб активізації діяльності школярів;
- спосіб, що викликає обговорення і стимулює вироблення власної позиції в учнів, а також передбачає різні підходи й погляди;
- носить системний, а не епізодичний характер.

Таку ж увагу привертає і психологічна проблема візуалізації, в основному досліджувана в аспекті вивчення ефективних способів застосування наочності. Однак роль візуалізації в розвитку навчальних здібностей школяра, різноманіття її функцій і способів застосування для вирішення дидактичних завдань досліджувалася недостатньо [33, с. 132].

Загалом психологічний вплив візуалізації на вивчення учнями середньої школи української мови має різні форми залежно від різновидів засобів візуалізації, що використовуються:

- візуалізація як робота з друкованим текстом;
- візуалізація як робота з малюнками – засобами ілюстрування опрацьованого тексту;

– робота з малюнком як основою переходу до роботи з друкованим текстом;

– індивідуальна самотійна візуалізація учнем почутого усного оповідання, яка дозволяє виявити індивідуальні особливості сприйняття та переробки учнем інформації;

– різним способом і з різним ступенем жорсткості візуалізація такої розповіді дозволить виявити здатність до сприйняття усної або письмової інструкції вчителя і здатність її адаптувати до реальних текстів і заданих ним ситуацій;

– робота з незакінченим, але зрозумілим малюнком (завдання домалювати деталі покаже повноту і точність запам'ятовування різних за характером, розміром, кольором, формою, сюжетом малюнків різними за індивідуальними характеристиками учнями);

– виконання завдань на порівняння малюнка з натуральними об'єктами, знаходження неточностей або відсутніх (зайвих) деталей допоможе оцінити показники здібностей до концентрації, утримання, розподілу уваги, задатки для розвитку дивергентного мислення;

– робота з незрозумілими різнохарактерними малюнками допоможе розвитку фантазії, уяви, а правильно поставлений експеримент покаже, як це буде впливати на розвиток інших складників навчальних здібностей і результати навчання загалом;

– конструювання малюнка за усною розповіддю, який містить добре відомі деталі, покаже здатності до опредметнення їх в малюнку, компонування деталей, встановлення їх зв'язку в цілому, системоутворюючий стрижень якого буде довільно вибиратися учнем;

– самотійне конструювання малюнка, яке виконується на основі розповіді з маловідомими словами, що допускають різне тлумачення (за умови, що всі його варіанти відомі всім учням) допоможе у виявленні

індивідуальних переваг, тривог, діагностування станів і відносин дитини й ін.;

– робота над визначенням співвідношення «малюнок-схема» дозволить визначити наявність задатків здібностей до абстрактного мислення і допустимість повного переходу до вербальних форм управління діяльністю учнів і використання узагальнень в навчанні і розвитку і т. ін. [40, с. 320].

Візуалізація навчальної інформації з використанням засобів сучасних інформаційно-комунікаційних технологій істотно підсилює перераховані вище позитивні аспекти її застосування в навчальному процесі. Розглядаючи історичні аспекти інформатизації та технологізації освіти, виділимо ті досягнення, які здійснили найбільший вплив на розвиток технологій навчання. На наш погляд, така значна роль цих технологій обумовлена тим, що візуалізація на основі використання ІКТ отримала нові якості, до яких ми відносимо:

– інтерактивність, внаслідок чого значною мірою відбувся перехід ініціативи в навчанні від вчителя до учня;

– динамічність, яка стала потенційно властивою навіть статичним образам;

– швидке розгортання, що зумовило можливість відображення структури зв'язків, поетапної деталізації об'єкта або його частини, послідовності процедур, які передують отриманню результату і т. ін.

Ці нові якості обумовлюють значне розширення можливостей ефективного, гнучкого і різноманітного використання візуалізації у вивченні української мови учнями середніх класів.

Забезпечення отримання знань неможливе без зворотного зв'язку в навчанні. Педагогічна діагностика і контроль навчальних досягнень учнів дають можливість виявити і потім усунути прогалини в знаннях школярів, виробити оптимальні стратегії і методи навчання, реалізувати особистісно-орієнтований підхід до навчання в педагогічній практиці. Об'єктивність та інформативність є визначальними якостями педагогічної діагностики та

контролю навчальних досягнень. Технології візуалізації створюють можливість у процесі проведення процедури тестування навчальних досягнень занурювати учня в предметне середовище, надавати йому можливість демонструвати свої знання та вміння з використанням типових засобів й інструментів предметної діяльності. Це сприяє підвищенню об'єктивності отримуваної інформації, розширенню обсягу отримуваних даних і, отже, правильності прийнятих на цій підставі педагогічних рішень [45, с. 52].

Доречно зауважити, що в контексті психолого-педагогічної діагностики та контролю навчальних досягнень використання технологій візуалізації має ще один аспект, що стосується перетворення результатів вимірювання і оцінювання навчальних досягнень школяра до виду, найбільш зручного для обробки та інтерпретації. Відображені не лише в числовому або табличному форматі, а й представлені наочно і компактно у вигляді графіків, гістограм, радіальних діаграм і т. ін., ці результати краще піддаються цілісному сприйняттю та аналізу. Візуалізація за допомогою засобів інфографіки спрощує зіставлення даних різних вимірів, робить очевидними зміни в навчальних досягненнях учня, що істотно підвищує точність та інформативність контролю й психодіагностики.

Аналізуючи теорію сприйняття візуальної інформації учнями середньої школи, особливу увагу варто приділити розумінню сприйняття в психології. Так, в гештальтпсихології сформувалося уявлення про сприйняття як про цілісний і структурний феномен. У когнітивній психології підкреслюється активний характер сприйняття, пов'язаний з процесами категоризації і прийняття інтелектуального рішення. Ж. Піаже виходить із принципової нерозрізненості між сприйняттям і розвиненим мисленням, характеризуючи їх як різні стадії розвитку інтелекту і обґрунтовуючи можливість сприйняття лише на базі існування певного типу структур. В екологічному підході Дж. Гібсона сприйняття пов'язується з процесом отримання інформації з навколишнього світу, що відбувається за певним планом, який задається

схемами, подібними когнітивним карткам. Що стосується вітчизняних психологів, то в їх дослідженнях фіксуються операціональні властивості сприйняття – концепція перцептивних дій. У роботах вітчизняних науковців окреслюється роль «образу-світу» як необхідної умови кожного окремого сприйняття, розглядаються смислові субстрати візуальних образів [46, с. 254].

На етапі виявлення і сприйняття певного образу найбільше значення має репрезентативна система, спираючись на яку, учень сприймає й обробляє інформацію, що надходить із зовнішнього світу. Так, існує два підходи до типології репрезентативних систем:

- за провідною модальністю сприйняття;
- за їх співвідношенням.

З точки зору першої типології репрезентативна система може бути візуальною, аудіальною, кінестетичною, осмічною або смаковою. Сприйняття неоднорідне, але цілісне, тому репрезентативну систему людини іноді називають за трьома найбільш вираженими каналами сприйняття.

Відповідно до цієї класифікації, репрезентативні системи можуть бути візуально-аудіально-кінестетичними. Як було відзначено, успішність візуалізації в навчанні залежить не лише від провідної репрезентативної системи навчання. Множинність символів, що існує на даний момент, і швидкість, із якою з'являються нові символи, створюють умови маніпуляції сприйняттям, тому в навчанні важливо показувати зв'язок із культурною традицією сприйняття, що і відбувається стихійно. Стихійність є діагностикою *metagru-turn* і реалізацією компенсаторної функції [50, с. 282].

Незважаючи на широкий спектр досліджень проблеми візуального сприйняття учнями середньої школи матеріалів уроків української мови, залишається незрозумілим, яким чином здійснюється «переробка інформації» і які властивості інформації, представленої в візуальних символах. Можливо, саме тому, незважаючи на існування такої кількості різних теорій, до цих пір не існує популярного, ефективного і безпечного способу візуалізації

навчального матеріалу.

Що б не вивчав підліток в школі, у нього завжди виникають певні переживання, викликані виконанням тієї чи іншої діяльності, які відображаються на його психічному стані, – радість, нудьга або засмучення. Безумовно, переживання, які приносять задоволення, підвищують успішність і результативність навчальної діяльності, а також працездатність учнів. Все це сприяє формуванню позитивного ставлення до навчання. І, навпаки, переживання, які породжують відчуття нудьги і байдужості або навіть невдоволення і байдужості, неминуче призводять до формування пасивного і негативного ставлення до школи. Якщо ж такий стан виникає на кожному уроці, незалежно від навчальної дисципліни, то в учня формується, а потім і закріплюється стійка байдужість до навчання взагалі. У підсумку це призводить до проблем в знаннях, недосконалості навичок і умінь.

У деяких школярів ставлення до навчання легко встановити за проявом емоцій, психічного стану. Однак не завжди емоції учня мають зовнішнє вираження, яке залежить від глибини й тривалості переживань, темпераменту, сили волі і характеру школяра. Так, у меланхоліків і флегматиків зовнішнє вираження своїх емоцій менш виразне, ніж у сангвініків і холериків. У підлітковому віці, в пору самоствердження і морального самовдосконалення, хлопці намагаються приховати, замаскувати властиві їм риси характеру. Наприклад, холерики намагаються приховати свою неврівноваженість і надмірну активність, а флегматики прагнуть уникнути млявості і байдужості. Отже, досить складно визначити зміст і причину переживань учнів середньої школи за проявом емоцій та психічних станів [38, с. 168].

Таким чином, проблема сприйняття візуальної інформації до теперішнього часу вже існує в освітньому процесі і в той же час конституювана в науковій літературі, проте рівень її розробленості ще недостатній для створення успішного і безпечного способу візуалізації

навчального матеріалу. Як було показано, для ефективної візуалізації необхідно враховувати ряд нюансів:

- особливості сприйняття інформації учнями, особливості вивчення української мови;
- особливості викладання;
- сучасні тенденції розвитку суспільства.

Безперечним залишається один факт – візуалізація навчального матеріалу в школі повинна бути строго «прорахована» і дозована. У разі, коли візуалізацію використовують для «сюрпризної» подачі матеріалу, вона не має сенсу, тому для якісної візуалізації навчального матеріалу необхідно спиратися на культурні традиції сприйняття. Їх ефективне поєднання дозволяє здійснити концептуальна модель *memoxy-turn*. Така дослідницька позиція відкриває можливості для класифікації теорій сприйняття візуальної інформації, що, безсумнівно, актуально для використання вчителями української мови середньої школи.

1.3. Дослідження засобів візуалізації навчального матеріалу у лінгводидактиці

Методологічний потенціал сучасної лінгводидактики дозволяє запропонувати для продуктивного вивчення способів впливу засобів візуалізації на якість вивчення української мови учнів середньої школи реалізацію інформаційно-комунікаційного підходу. Вибір цього підходу в проектуванні методики підвищення якості вивчення української мови засобами візуалізації обумовлений такими причинами:

а) доцільністю опосередкованого управління якістю вивчення української мови в сучасній системі середньої освіти;

б) освітньою необхідністю систематизувати вплив засобів візуалізації на якість вивчення української мови через активізацію об'єктивної і суб'єктивної сторін пізнавальної діяльності школярів із мовним предметним

матеріалом; інтенсифікацію формування функціональної мовної грамотності; забезпечення систематичного моніторингу якості освоєння мовних предметних знань і умінь як ефективного інструменту вдосконалення системи методів і прийомів вивчення української мови;

в) певними відносинами суб'єктів освіти з візуальними засобами на уроках української мови, виявленими змістом і способами здійснення мовної діяльності школярів;

г) можливістю підвищити якість вивчення української мови способом представлення мовної інформації в середній школі візуальними засобами [31, с. 70].

Далі розкриємо лінгводидактичний потенціал технологій візуалізації крізь призму ключових принципів навчання, які загалом характеризують сутність освітнього процесу, відображаючи його закономірності. У практиці вивчення української мови принципи є орієнтиром для педагога, вони задають правила й умови, яких потрібно дотримуватись, щоб забезпечити результативність навчання. Будучи наріжним каменем теорії навчання, дидактичні принципи в той же час незмінно залишаються в полі зору дослідників, збагачуючись новою практикою реалізації процесу навчання в умовах мінливого навчально-інформаційного середовища.

Відомо, що коли школярі приступають до вивчення української мови, жоден учитель не може поскаржитися на відсутність у них інтересу до предмета, оскільки цей інтерес є головною рушійною силою пізнавальної діяльності учня. Імітаційні здібності учня, природна потреба в пізнанні нового, відсутність мовного бар'єру сприяють ефективному вирішенню завдань, що стоять перед навчальним предметом «українська мова». На початковому етапі українську мову хочуть вчити всі і беруться за це з великим ентузіазмом. Проте вже до 5-6 класу прагнення учня вивчати українську мову значно слабшає. Тому проблема підтримки інтересу до вивчення української мови саме учнів середньої школи присутня завжди. Часто учні, не бачачи необхідності у вивченні цього предмета, втрачають

інтерес до вивчення української мови. Тому необхідно так побудувати навчання, щоб розкрити значущість предмета. Завдання вчителя – постійно підтримувати й підвищувати інтерес учнів середньої школи до уроку, щоб не з’явилася втома і нудьга, не пропав інтерес до предмета і не погіршилися результати навчання [22, с. 47].

Зацікавленість учнів у вивченні української мови залежить від низки факторів: від знання вчителем свого предмета, від методичної майстерності, від загальної ерудиції педагога, від здатності бути рефлексивним і т. ін. Іншими словами, вчитель повинен бути освіченою, творчою і цікавою людиною, тому в процесі своєї діяльності він шукає нові форми, способи, методи і прийоми викладання, які можуть захопити учнів середньої школи при вивченні української мови.

Сьогодні на перший план виходить предметно-практична діяльність учня. Чим більшою кількістю ефективних прийомів і способів мислення володіє учень, тим швидше він зможе вирішувати будь-які завдання. Подання навчального матеріалу в структурованому вигляді дозволяє учневі швидше і якісніше засвоювати нові системи понять і способи дій. Існує більше сотні різних способів, методів і прийомів, технік візуального мислення: серед них інтелект-карти, інфографіка, графи, скрайбінг і багато іншого. Однак навіть робота з традиційними моделями, такими, як таблиця і схема, дає свої результати.

Схематизація – це вміння «читати» схеми, тобто:

- бачити за умовними позначеннями певний зміст навчального матеріалу;
- створювати схеми, замінюючи абстрактні й матеріальні об’єкти умовними знаками;
- оперувати схемами відповідно до їх функціонального призначення [25, с. 27].

Із 5 класу на уроках української мови вчителі повинні цілеспрямовано навчати дітей схематизації, спочатку даючи їм початкові знання про основні

елементи схем, про типи схем (об'єктно-онтологічні, напрямні, організаційно-діяльні, схеми-принципи), розглядаючи правила конструювання схем.

Перш за все, потрібно працювати зі схемами і таблицями при вивченні нового матеріалу на уроках української мови колективно, в групах або індивідуально. Учням варто пропонувати доповнити вже наявну таблицю, схему, або ж створити свою, або ж замінити таблицю схемою і навпаки. Роботи учнів обговорюються, аналізуються, виявляються кращі і заносяться в «довідник» – спеціальний зошит, який використовується при самостійній роботі в класі і вдома.

Інший вид роботи – використання схем і таблиць для складання зв'язного висловлювання. Це може бути орфографічне або пунктуаційне правило, а також розповідь про одну з частин мови або мовне явище. У цьому випадку схема або таблиця можуть бути опорою для відтворення вголос теоретичного матеріалу учнями, їм дозволено складати усний залік біля дошки з довідником. До кінця 6 класу зошит-довідник стає незамінним при підготовці до іспитів, а далі учні продовжують користуватися ним самостійно, навіть навчаючись у іншого вчителя.

Не менш важливу роль відіграють алгоритми. Вони складаються на уроці спільно з дітьми для застосування орфографічних правил, об'єднаних в тематичні блоки і відображених у таблиці або схемі. Алгоритми – це свого роду розумні інструкції, які допомагають учневі вирішити орфографічну проблему, виконати поетапні розумові дії [28, с. 19]. Читання вголос, короткий запис кроків алгоритму сприяє запам'ятовуванню всього ланцюжка міркувань. Система оригінальних алгоритмів й алгоритмізованих схем, таблиць із правопису, що програмують розв'язання орфографічних і пунктуаційних завдань, є тренажером для відпрацювання й підтримання навичок правопису, довільного словесно-логічного мислення, усного мовлення. Ці вправи припускають побудову досить об'ємних усних мовних творів у монологічній формі.

Наприклад, уже в 5 класі вчителі пояснюють матеріал, використовуючи узагальнювальну схему, в якій відображені відразу кілька правил правопису. Наголошується, що схема правильна для таких частин мови, як іменник, прикметник, прислівник. Обов'язково після пояснення з використанням схеми з учнями складається алгоритм її застосування. Це дозволяє відстежити рівень розуміння учнями нового матеріалу, розвинути їх логічне мислення. А вже потім, на практикумах, використовуючи алгоритм, учні поетапно пояснюють правопис слова.

Розвиток мови і розвиток мислення – єдиний процес, тому формування і розвиток словесно-логічного, мовного мислення тісно пов'язане з розвитком й інтелектуальних здібностей, і творчого мислення учнів. Такий вид діяльності учнів, як написання творчих робіт, також можливо організувати з використанням таблиць-алгоритмів із опорними конспектами.

Більш докладно хотілося б зупинитися на ІКТ-можливості візуалізації. Якщо в звичайній ситуації навчальної комунікації лише слово вчителя звернене до учнів, то використання презентації, наприклад, ускладнює цю схему – підключається візуальний компонент. Це значно розширює канал комунікації вчителя і учня, адже сучасний учень зі свого досвіду спілкування з навколишнім світом є більшою мірою візуалом, ніж аудіалом.

Дуже важливо, щоб вербальний і візуальний компоненти впливу працювали разом, взаємодоповнюючи один одного. Якщо цей зв'язок виявляється грамотно вибудованим, якщо вчитель розуміє, що говорить він, а що за нього краще «скаже» слайд, якщо він із презентацією працює в діалозі – це запорука зовсім іншого рівня впливу на аудиторію [13, с. 10].

Використання на уроках відеоматеріалів, як в презентаціях, так і окремо, стало необхідністю. Якщо це відеоуроки, де за кадром чути голос іншої людини, то комунікація розширюється, вчитель і учні можуть розгорнути дискусію з приводу думки особи, що озвучує відеосюжет. Відбувається осмислення учнем досліджуваного матеріалу, «переклад» його на «свою» мову, розвивається вміння згортати інформацію, і часто

виникають дискусії з приводу того, як краще позначити те чи інше мовне явище. Таким чином, відео стає основою для комунікації, мета якої на уроці – побудувати «місток» між досліджуваною темою, особистим досвідом і знаннями учня. Крім того, воно стимулює взаємодію між учнями, яку можна організувати у вигляді роботи в парах або групової роботи.

Отже, зацікавити сучасних підлітків вивченням української мови можливо, використовуючи різні нові ІКТ-технології в своїх предметах. У зв'язку з цим необхідно об'єднувати сучасні захоплення школярів із тією культурою, яку необхідно їм прищепити. Сучасні психологи відзначають і таку особливість дитячого сприйняття, як стирання кордонів між реальністю та віртуальним світом, і в той же час невміння й небажання поринути в іншу епоху при вивченні, наприклад, історії чи літератури. Отже, варто подавати навчальний матеріал спочатку через віртуальний світ, а вже потім переводити його в існуючу реальність.

Сучасне освітнє середовище надає широкі можливості використання мови в усіх різноманітних соціально-функціональних проявах. Це особливо важливо при вивченні лексики в школі, оскільки на уроках української мови трапляються лексичні одиниці, які вимагають особливої роботи над словом, що дозволяє вирішити не лише теоретичні та прикладні проблеми вивчення лексики української мови, а й прищепити інтерес до слова і загалом до словесності [27, с. 69].

Такий стан дозволяє зміцнити зв'язки між уроками української мови і літературою, відновивши певною мірою традиційне викладання словесності, і активізувати загалом міжпредметні зв'язки в школі. У цьому плані найбільш перспективним є зв'язок між уроками української мови, літератури та інформатики, де основною метою стає вміння користуватися інтернет-простором у пошуку достовірної та перевіреної інформації, що стосується, перш за все, значення слова.

Слід зазначити, що сьогодні в електронному доступі є практично всі значні словники української мови, в тому числі історичного плану, що

дозволяє проводити словникову роботу на більш високому рівні мовної достовірності даних, оскільки нерідко на уроках української мови і літератури зустрічаються тексти XIX і навіть XVIII століття.

Таким чином, словникова робота з використанням надійних електронних ресурсів дозволяє не лише забезпечити повноцінну навчальну діяльність в школі, але і сприяє вихованню інтересу до української мови, а також дозволяє певною мірою закласти основи наукового пошуку необхідної інформації про мову і надалі убезпечити себе від невігластва і дилетантства.

У навчанні української мови існують різні методичні концепції комп'ютерного навчання. Вони реалізуються в електронних підручниках, презентаціях, дидактичних матеріалах за певними розділами науки про мову. Цінність дидактичних матеріалів полягає в тому, що вони можуть використовуватися і в навчанні без комп'ютера. Головна умова застосування таких програм – їх якість, яка безпосередньо залежить від спільної роботи програміста і фахівця-предметника. Прикладом такої співпраці є дидактичні матеріали з комп'ютерною підтримкою.

Для створення дидактичних матеріалів учителю необхідно знати структуру комп'ютерної програми. Навчальні комп'ютерні програми включають 3 рівні:

- демонстраційно-тренувальний;
- контрольнотренувальний;
- тестовий.

Перший рівень, навчальний, передбачає теоретичну підготовку: актуалізацію знань з теми і роботу над правилом. Другий, тренувальний, спрямований на закріплення досліджуваного правила. Третій, який контролює, включає роботу над застосуванням правила [35, с. 174].

Також при складанні дидактичних матеріалів слід враховувати характер завдань. Виділяють такі типи електронних навчальних завдань у тестовій формі:

- 1) з вибором однієї або декількох відповідей;

- 2) на складання парами;
- 3) на розстановку по порядку;
- 4) з вільною формою відповіді;
- 5) на заповнення таблиці.

На сьогоднішній день сучасні медійні технології в інформаційному середовищі відкривають нові можливості для аудіовізуального методу навчання. Ці проєкти все частіше розглядаються методистами в лінгводидактичному аспекті. Про доцільність їх застосування при навчанні української мови написано не одне дослідження. Методисти відзначають високу ефективність використання подібних матеріалів під час навчання (правильна вимова і правопис), лінгвокраїнознавства як відбиття реального життя країни, її особливостей, звичаїв і культури (освоєння реального соціокультурного простору). При цьому посилюється мотивація учнів і ефективність сприйняття матеріалу в зв'язку з використанням різних каналів інформації [39, с. 179].

Таким чином, аудіовізуальний метод навчання в епоху крос-медійних технологій дозволяє вирішити специфічні професійні завдання під час навчання української мови учнів середніх класів. При комп'ютеризації процесу навчання відбувається активне формування мовного портрета особистості школярів, їх підготовленість до життя в умовах інформаційного суспільства, розвиток умінь працювати з текстовими редакторами, навчальними програмами, автоматичними словниками та ін., формування умінь реалізовувати експериментальну діяльність у процесі навчання, діалогова взаємодія, автоматизація процесу індивідуалізації подання навчального матеріалу, демонстрування навчальної інформації, альтернативність мовної діяльності.

Отже, реалізація інформаційного підходу в методиці підвищення якості вивчення української мови школярів візуальними засобами сприяє якісному збільшенню обсягу предметних мовних знань і вмінь, отриманню різнобічних навичок роботи з інформацією; оволодінню технологіями роботи

з мовною інформацією; використанню мовних знань у ході роботи з усілякими комп'ютерними технологіями; формуванню комунікативних умінь у різноманітних видах діяльності.

Принципи в будь-якій дослідницькій діяльності – основоположний складник теоретичної частини дослідження. У сучасній науці принципи аналізують головні ідеї дослідження, першорядні правила і вимоги. У педагогіці під принципом розуміється «основне правило», «настанова».

Виділення принципів реалізації процесу підвищення якості вивчення української мови учнями засобами візуалізації реалізовується з опорою на такі твердження:

– об'єктивність – кожен принцип формулюється з урахуванням об'єктивних умов мовної освіти;

– регулятивність – принцип розвитку спільної стратегії роботи вчителя в напрямку навчання засобами комп'ютерних технологій на уроках української мови;

– системність – дія принципу простягається на кожен елемент педагогічної системи [43, с. 119].

Уявімо виділені на основі інформаційного підходу принципи процесу вивчення української мови учнів 5-6 класів:

а) візуалізація мовної інформації (спрощує процес запам'ятовування, активізує єдність об'єктивної і суб'єктивної сторін пізнавальної діяльності школярів до мовних предметних знань та вмінь);

б) алгоритмізація мовної діяльності (передбачає подання мовної інформації на екрані інтерактивної дошки в ігровій формі, сприяє трансформації змістовно-організаційної сторони педагогічної діяльності).

Принцип візуалізації мовної інформації може бути презентований у таких формах:

– лінійної: знайомство учня з досліджуваним матеріалом застосовується при первинному знайомстві як оглядового переказу матеріалу підручника;

– нелінійної: учень самостійно знаходить інформацію з теми, що вивчається, присутня чітка структуризація матеріалу за технологіями роботи з інформацією;

– наочності, тобто освоєння, розуміння й закріплення навчального матеріалу засобами комп'ютерних технологій, який учні готові сприймати на основі візуалізації змісту навчального мовного матеріалу.

Таким чином, принцип візуалізації мовної інформації – дидактична особливість організації вивчення української мови в середній школі, що представляє собою багатоаспектну реалізацію загальнодидактичного принципу наочності, що залучає різні органи чуття школярів і складається з візуально презентованої в свідомості учня мовної предметної інформації.

Останніми роками вчителі все більше використовують засоби візуалізації для вивчення української мови у середній школі. Технології візуалізації розширюють можливості використання в навчанні діяльнісного походу і проблемних методів, тим самим створюючи передумови для кращого засвоєння і запам'ятовування навчального матеріалу. Спеціальні засоби технологій допомагають учневі планувати й організувати самостійну навчальну роботу, сприяють виробленню умінь ставити перед собою конкретні завдання пізнавального характеру і знаходити способи їх досягнення.

Висновки до розділу 1

У 1 розділі ми дослідили теоретичні основи застосування засобів візуалізації навчального матеріалу на уроках української мови в середніх класах, зокрема визначили дидактичні основи застосування засобів візуалізації навчального матеріалу, дослідили психологічні аспекти застосування засобів візуалізації на уроках української мови, здійснили аналіз лінгводидактичних праць із досліджуваної проблеми.

Під засобами візуалізації дослідники розуміють наочні зразки, що спеціально створені для занять із вивчення української мови і використовуються з метою семантизації навчального матеріалу і його

закріплення, відтворення ситуацій спілкування, стимулювання висловлювання, тобто представляють собою методично оброблений навчальний матеріал.

Технічний прогрес, нова візуальна культура безпосередньо позначаються на вимогах, які висувуються до вчителів української мови у середній школі. Особливе місце у вирішенні проблеми формування навчальних здібностей займає дослідження можливостей візуалізації навчання. Сьогодні робота із засобами візуалізації не повинна обмежуватися простим показом наочних посібників, необхідно моделювати навчальні ситуації, у яких учень безпосередньо взаємодіє з візуальними моделями, виконуючи навчальні дії й отримуючи знання з результатів практичної діяльності.

Дуже важливо, щоб вербальний і візуальний компоненти впливу працювали разом, взаємодоповнюючи один одного. Якщо цей зв'язок виявляється грамотно вибудованим, якщо вчитель розуміє, що говорить він, а що за нього краще «скаже» слайд, якщо він з презентацією працює в діалозі – це запорука зовсім іншого рівня впливу на аудиторію.

РОЗДІЛ II

МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

2.1. Характеристика сучасних засобів візуалізації навчального матеріалу на уроках української мови

Існує багато традиційних способів візуалізувати інформацію: таблиці, гістограми, графіки і т. ін. Всі вони користуються великою популярністю і застосовуються в багатьох сферах діяльності, будучи невід'ємною частиною освітнього процесу в середній школі на уроках української мови. Розглянемо деякі інноваційні способи візуалізації інформації, які вбачаємо як перспективні в процесі вивчення української мови.

За допомогою хмари тегів порівнюються ключові слова або фрази (значення), що містяться всередині фрагменту тексту (набору даних). Кожному слову або фразі задається свій розмір шрифту, який залежить від величини параметра або важливості конкретного компонента.

Зазвичай такий спосіб використовується для опису ключових слів (тегів) на вебсайтах. Ключові слова, як правило, представляють собою окремі поняття, і важливість кожного ключового слова підкреслюється розміром шрифту або кольором [40, с. 317].

Хмара слів або тегів (англ. Tagcloud, wordcloud, wordle) є візуальним представленням списку певних категорій чи тегів (т.зв. «міток», «ярликів», ключових слів») тощо [50, с. 274]. Хмара слів на сайтах створюється за принципом гіперпосилань, де слово має тим більший розмір в хмарі, чим частіше воно зустрічається на сайті. Зустрічаються хмари, в яких важливість слова підкреслюється кольором. Таким чином, на сайтах хмара слів завжди рухлива і змінюється в розмірах і за кольором у міру публікації нових матеріалів на сайті.

Однак сьогодні область застосування хмари слів змінилася. По-перше, словами, з яких формується хмара, тепер можуть бути не лише гіперпосилання. Можна взяти будь-який текст і за допомогою спеціальних програмних засобів (наприклад, Tagxedo.com, Tagul.com, Wordle.net) перетворити його в хмару слів. По-друге, хмари слів знайшли застосування в багатьох інших сферах, в тому числі – в сфері освіти.

Учитель української мови може використовувати хмари слів у своїй роботі таким чином:

- як дидактичний матеріал на уроках (в електронному вигляді або роздрукований на принтері);
- для представлення інформації про себе або про якусь людину (в портфоліо, при узагальненні досвіду, на презентаціях, на сайті і / або в блозі);
- для створення яскравих продуктів (листівки, інформаційно-рекламні буклети, бюлетені, презентації);
- для акцентування уваги на ключових моментах (при узагальненні досвіду, в аналітичних матеріалах, в презентаціях і т. ін.);
- як візуалізацію критеріїв оцінювання чого-небудь;
- для представлення результатів опитування або обговорення та ін.

Найбільш популярними засобами для створення «хмари слів» вважаються Tagul, WordItOut, Tagxedo-Creator і т. ін. Цей спосіб візуалізації інформації досить активно використовується в шкільній практиці, в тому числі на уроках української мови. За допомогою хмари тегів можна, наприклад, наочно продемонструвати граматичні категорії іменника [37, с. 140].

Ментальна карта (діаграма зв'язків, інтелект-карта, карта думок або асоціативна карта) є способом зображення процесу загального системного мислення за допомогою схем, а також може розглядатися як зручний спосіб альтернативного запису.

Діаграма зв'язків має деревоподібну структуру, вона може супроводжуватися позначками, малюнками, а її фрагменти виділяються

кольором і поєднуються. У центрі побудови лежить певний ключовий об'єкт, який поступово обростає зв'язками з іншими підпорядкованими об'єктами і поняттями. Побудова діаграм зв'язків стала формалізованим методом на початку 1970-х років завдяки британському дослідникові мозку Тоні Бьюзену, який запропонував цей спосіб як альтернативу лінійному мисленню [46, с. 255].

Побудова діаграм зв'язків полегшує доступ до величезних можливостей розуму, передаючи думки через ключові слова. Ментальна карта діє на кшталт організованого мозкового штурму, спрямованого на розуміння того, що учень вже знає: спочатку записується основна тема, а потім думки і асоціації, які, немов гілки, «відростають» від неї в різні боки.

Класичні правила складання ментальних карт такі:

1. Тема. Пропонується написати слово або коротку фразу, що описує суть поставленої проблеми, на великому аркуші паперу (чим більше, тим краще). Потрібно обвести її або виділити кольором. При бажанні можна замість цього зробити малюнок, що відображає тему, що може підвищити шанси на творче мислення.

2. Ключові слова і підказки. Ключові слова допомагають виявити суміжні ідеї через асоціації. Можна виявити складні шаблони асоціацій завдяки всього лише кільком ключовим словам. Наприклад, крапля води здатна викликати у свідомості образ водоспаду або Тихого океану. Слід максимально швидко записати асоціації з центральним словом. Потрібно використовувати ключові слова, не звертаючи уваги на всі слова і фрази, які не мають відношення до справи, зосередитися винятково на вираженні суті і тому, що пробуджує в свідомості ці «асоціації».

3. Надруковані ключові слова. Друкований текст краще рукописного укладається в свідомості й пам'яті. Учні повинні висловлювати свої думки за допомогою мінімальної кількості ключових слів: потрібно звести до мінімуму безлад і дати волю творчим асоціаціям учнів.

4. Запис всього, що спадає на думку. Учні повинні заповнювати сторінку якнайшвидше, фіксуючи всі спонтанні асоціації, навіть якщо вони здаються незначними або смішними. Якщо учні зайшли в глухий кут, їм потрібно перейти до будь-якої іншої думки на діаграмі і записувати перші асоціації на неї.

5. Зв'язки ключових слів лініями, що виходять із центру: це дозволяє наочно показати, як одна думка пов'язана з іншою, і побачити відношення, які допоможуть зібрати й організувати ідеї в кластери. При необхідності варто підписувати додаткові слова. Людський мозок привчений бачити порядок, і заради цього людина створює певні конструкції. Психологи стверджують, що якщо помістити людей в кімнату, де кілька лампочок випадковим чином вмикаються і вимикаються, вони швидко знайдуть в цьому мерехтінні певну систему, висуваючи теорії, що пояснюють, яка лампочка загориться наступною. Як тільки люди занурюються в думки на задану тему, їм стає складно не будувати системи і не робити висновків.

6. Графіка. Кольори, малюнки і символи допомагають проілюструвати важливі думки і показують взаємини між різними ділянками на карті. Можна призначити колірні позначення для ключових пунктів: найважливіші будуть позначені червоними, менш істотні – синіми і т. ін. Можна використовувати зірочки, числа або геометричні символи, якщо це допоможе краще організувати свої думки. Малюнки й абстрактні символи можуть стимулювати творчий імпульс, впливаючи на праву півкулю.

7. Кластери. Потрібно організувати великі кластери в межах однієї теми. Діаграма зв'язків на папері нагадує те, як розум організує в кластери ідеї у голові учня, тому розум із більшою готовністю сприймає інформацію, що міститься на карті. Після об'єднання ідей в кластери можна перейти з точки зору творця на позицію критика, який вперше бачить ці ідеї. Як критики учні можуть піддавати перевірці асоціації, відсутню інформацію і зони, де потрібно більше ідей. Діаграма зв'язків служить для породження

ідей. Це не постачальник сировини, тому на ній можуть відобразитися зони, щодо яких потрібно більше інформації.

8. Переробка. Перші «дерева» Дарвіна були примітивними і фрагментарними. Згодом його діаграми стали більш детальними і розробленими. Точно таким же процесам переробки піддавав свої роботи геній Вінсента Ван Гога: він йшов від вихідної концепції до завершеного штриха на пізніших стадіях. Художник починав із концептуалізації предмета і замальовував його за один сеанс, години за три-чотири. Потім створював на цей сюжет цілі серії картин, поки, нарешті, не задовольнявся результатом [50, с. 279].

Скетчноутинг (в перекладі з англійської «запис малюнками») можна віднести до найбільш актуального напрямку візуалізації при вивченні української мови учнями середніх класів. Скетчі – ілюстровані замітки з персонажами, цитатами, стрілками та іншими елементами, які допомагають структурувати, запам'ятати й осмислити інформацію.

Відповідно до теорії подвійного кодування інформації, запропонованої Алланом Пайвеном у 1970 році, людський мозок використовує для обробки даних ззовні лише два канали: вербальний і візуальний. Саме тому скетчі, в яких словесне поєднано з образним, здатні повністю залучати мислення людини. У випадку зі скетчами спершу йшлося про конспектування доповідей на конференціях, семінарах і форумах. Потім автор фотографував свої творіння і розміщував в соціальних мережах.

Учителям української мови, практикуючим скетчноутинг, цей метод приносить подвійну користь. По-перше, учень звикає більш уважно слухати інших людей (і прислухатися до себе) – інакше просто неможливо виловити з потоку інформації головні ідеї, щоб відобразити суть проблеми на одній-двох сторінках. По-друге, створюючи скетчі, учень використовує як вербальну, так і візуальну інформацію, активно залучає зір, слух і кінестетику. Між різними зонами мозку виникають перехресні зв'язки.

Завдяки цьому інформація запам'ятовується набагато краще, ніж при звичайному конспектуванні [45, с. 52].

Одна з особливостей скетчноутингу полягає в тому, що кожна окрема одиниця інформації повинна візуально відрізнятися від всіх інших. Фахівці з скетчноутингу рекомендують уникати повторів: найкраще, якщо кожна одиниця інформації буде відрізнятися від іншої, а ще краще – супроводжуватися окремим чином. Скетч вивчається повільніше й уважніше, тому що інформація розкидана по всьому листу. Завдання автора – наситити цей лист по-справжньому корисною інформацією, яку захочеться не лише вивчити, але й зберегти на майбутнє.

Автори методу відзначають, що скетчі – це ідеї, а не мистецтво. Немає різниці між поганим і хорошим малюнком, оскільки навіть грубе зображення може ефективно висловлювати ідеї. Головне – не картинка, а її підсумкова цінність.

Фотоколаж – ще один із засобів візуалізації інформації, який може використовувати в своїй роботі вчитель української мови у середній школі. В образотворчому мистецтві колаж є технічним прийомом, який полягає в створенні мальовничих або графічних творів шляхом наклеювання на будь-яку основу предметів і матеріалів, що відрізняються від основи за кольором і фактурою. Фотоколаж як похідна колажу є довільним з'єднанням в одному малюнку або фотографії декількох фотозображень, іноді навіть не пов'язаних між собою за стилем і змістом.

При створенні фотоколажів використовуються різні візуальні прийоми, які дозволяють зробити підсумковий малюнок яскравим і таким, що запам'ятовується: накладення одного зображення на інше, поєднання декількох зображень в одному, представлення фото у вигляді мозаїки або пазла, вставка яскравої деталі, всілякі рамочки, фігури, лінії і т. ін.

Створювати фотоколажі можна як вручну, так і на комп'ютері за допомогою спеціальних програм або онлайн-сервісів (Photovisi.com, CreateCollage.ru, Avatan і ін.). Для створення фотоколажу з унікальним

дизайном доцільно використовувати Photoshop (або інший графічний редактор). Однак на таку «ручну» роботу може піти досить багато часу.

Сьогодні онлайн-сервіси з уже готовими шаблонами дозволяють створити колаж за лічені хвилини. Досить вставити необхідні фотозображення в обраний шаблон і натиснути кнопку «створити» («згенерувати»). Отриманий продукт можна завантажити на комп'ютер, вислати електронною поштою або поділитися ним у соціальних мережах із друзями.

Оскільки фотоколаж апріорі є яскравим малюнком, що привертає до себе увагу, його можна використовувати скрізь, де потрібна презентація кого- або чого-небудь:

- фотоколаж цілого класу або окремої групи учнів, наприклад, переможців конкурсів, змагань, учасників форуму або пленеру (на сайті, в блозі, в мультимедійній або відеопрезентації, на дошці оголошень в школі і т. ін.);
- результати освітнього чи виховного проекту, колективної роботи, окремих творів із української мови і т. ін.;
- на уроках при ознайомленні з новим матеріалом, при підведенні підсумків, в будь-якій навчальній ситуації, де потрібно представити певні продукти освітньої діяльності;
 - в портфоліо учня або вчителя;
 - у вітальних листівках, газетах;
 - в роботі шкільних музеїв і галерей дитячої творчості.

Крім того, фотоколаж можна використовувати і як інструмент для організації великої кількості візуальної інформації. Ще одна сфера застосування фотоколажу – це створення різножанрових графічних творів, які потім можна використовувати на уроках української мови, у виховній роботі [51, с. 20].

Завдання для учнів такого плану дозволять їм при організації графічної інформації систематизувати в сучасному вигляді ілюстрації до художніх

творів. Таким чином, візуалізація в навчанні дозволяє вирішити цілий ряд педагогічних завдань:

- забезпечення інтенсифікації навчання;
- активізація навчальної та пізнавальної діяльності;
- формування і розвиток критичного і візуального мислення, зорового сприйняття, образного уявлення знань і навчальних дій;
- передача знань і розпізнавання образів;
- підвищення візуальної грамотності та візуальної культури.

Методично грамотний підхід до візуалізації забезпечує й підтримує перехід учня на більш високий рівень пізнавальної діяльності, стимулює креативний підхід вчителя та учнів до вивчення української мови.

2.2. Методика застосування засобів візуалізації на уроках української мови в середніх класах

Процес засвоєння учнями нових знань із української мови в переважній більшості випадків базується на раніше засвоєному навчальному матеріалі. Без цього неможливо повною мірою, якісно і продуктивно подати нову тему, адже будь-яка наука – це система, де всі розділи нерозривно пов'язані між собою і незнання одного з них неодмінно тягне за собою проблеми із вивченням та практичним застосуванням нового матеріалу. Процес навчання слід будувати послідовно і поетапно: нові знання мають нашаровуватись на вже засвоєні, попередній досвід учня має стати основою наступних відкриттів учня. Тому етап засвоєння нових знань слід починати, як правило, з репродукції вже засвоєних знань, умінь та навичок. Загальноприйнятою істиною є те, що відтворювати учні повинні не увесь пройдений матеріал, а лише той, на якому буде базуватись новий навчальний матеріал. Тобто необхідно постійно звертатися до вже вивчених тем [41, с. 74].

Але як це здійснити на практиці? Адже не завжди можливо у будь-який час звернутися для повторення до певних тем, тому що вони, наприклад,

вивчалися у попередніх класах. Звичайно, існує кілька варіантів розв'язання цієї проблеми:

- учителю слід брати весь тягар на себе, розповідаючи учням необхідні відомості, узагальнюючи їх і роблячи висновки;
- учителю необхідно дати ряду учнів завдання, яке би стосувалося підготовки коротких повідомлень із актуалізації знань;
- усьому класу озвучується завдання для повторення певної теми із використанням довідкової літератури, мережі Інтернет тощо.

Отже, перед вчителем постає завдання постійно мати під рукою певну збірку вивченого матеріалу. Усвідомлюючи це, багато вчителів намагаються застосовувати у своїй роботі створення і ведення власних довідників, коли учні на уроці записують у спеціально відведених зошитах правила, таблиці, алгоритми, схеми з теми, що вивчається. Ця практика дає непогані результати, але теж має суттєві недоліки [32, с. 51] (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Основні недоліки роботи на уроці з використання педагогом раніше
заготовлених «пам'яток»

Недоліки	найголовніше – використання часу на уроці є неефективним
	неестетичне оформлення (на жаль, каліграфія наших учнів із кожним роком не покращується)
	неможливість із часом щось додавати чи змінювати для компактного розташування тем
	не задовольняє прагнення учнів до сучасних технологій

Для розв'язання цих та інших проблем учитель може застосувати довідник, створений на основі використанням малюнків (шаблонів-схем) SmartArt. При створенні схеми для довідника головне – вибрати правильний тип малюнка для вмісту й додати йому найбільш доречного вигляду. Створені документи можна використовувати як в друкованому, так і в електронному вигляді. Роздруковані матеріали зберігаються у папці з файлами, наприклад, формату А5 і можуть бути використані на будь-якому

етапі вивчення чи повторення матеріалу. За необхідності сторінки можна переставляти для більш логічного і компактного розташування тем.

Крім того, одним із найефективніших методів візуалізації навчального матеріалу у 5-6 класах є презентації. Використання презентацій допоможе учням у цікавій формі вивчити новий матеріал, повторити уже вивчене, сприяє формуванню у дітей знань із фонетики, орфоєпії, графіки, орфографії, комунікативних навичок.

Згадаймо про те, що провідних джерел інформації в навчальному процесі чотири: звук, зображення, м'язове зусилля, або все в комплексі. Відповідно до цього виділяються чотири групи методів навчання: візуальні, аудіальні, кінестетичні і полімодальні.

Ми зупинимося більш докладно на сучасних візуальних методах навчання. У цьому випадку інформація представлена у вигляді зображення. Використання цих методів продуктивне на всіх етапах (фазах) сучасного уроку (виклик, осмислення і рефлексія). Як з'ясується на практиці, є особливості, тонкощі їх застосування для досягнення більшої продуктивності [39, с. 178].

Основними перевагами, що дають візуальні методи роботи з інформацією, є:

1. Наочність і переконливість демонстрації.
2. Систематизація потоку інформації (намагаємося відразу розкласти по полицках).
3. Можливість групової роботи: обговорення, дискусії, наради, «мозкового штурму».
4. Народження нового (генерація нових ідей).

У систему візуальних методів входять:

1. Простий малюнок або замальовка.
2. Кола Ейлера-Венна.
3. Різні види кластерів і постерів.

При цьому використовуються 4 принципи створення візуальних записів:

1. Радіальний.
2. Каскадний.
3. Лінійний (принцип ланцюжка).
4. Табличний запис.

Почнемо з кіл Ейлера-Венна. (У назві використані прізвища їх творців). Вони допомагають у досягненні пізнавальних результатів навчання: при порівнянні діти встановлюють причинно-наслідкові зв'язки, роблять узагальнення, висновки (див. рис. 2.1).

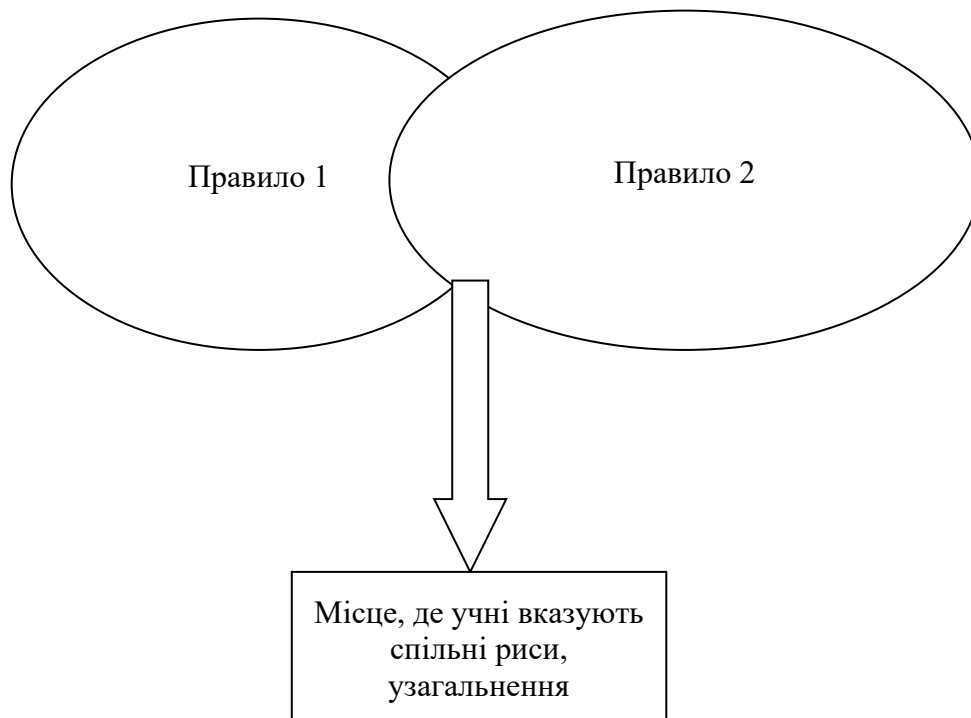

Рисунок 2.1. Кола Ейлера-Венна

На межі зіткнення кілець учням пропонується написати узагальнення, тобто які спільні риси є у обох правил. Наступні приклади відносяться до варіантів кластерів і постерів.

Ментальні карти – це особливий спосіб систематизації знань за допомогою схем. Головною особливістю цього способу є те, що він одночасно вводить в роботу обидві півкулі головного мозку, завдяки чому

людина може на всі 100% використовувати свій потенціал. Складання даних карт може виконуватися як вручну на аркушах паперу формату А3 або А4, так і за допомогою спеціальних комп'ютерних програм.

Для чого потрібні ментальні карти:

- для представлення в стислій формі великої кількості інформації;
- з їх допомогою можна найбільш наочно і повно презентувати інформацію;
- щоб добре засвоїти учням нову тему, вчителям доводилося стикатися з ситуаціями, коли нова, незнайома тема вислизала від розуміння учнів;
- для генерації ідей (опишіть свою мету і все, що потрібно для її досягнення, а карта допоможе знайти найбільш оптимальний метод вирішення задачі);
- у процесі самостійного навчання (Ви зможете значно прискорити процес вивчення нового матеріалу, якщо зафіксуєте головні думки в ментальній карті) [45, с. 53].

Основні принципи створення є такими. У ментальних картах думки відображаються у вигляді своєрідних «дерев» біохімічних імпульсів, а сама карта має радіальну структуру. В основі створення ментальних карт лежать певні принципи:

1. Ментальна карта повинна активізувати пам'ять і сприйняття.
2. Забезпечення максимальної зручності читання, що робить мислення більш усвідомленим.
3. Аналіз складеної вами карти дозволяє зрозуміти принципи вашого мислення.

Правила створення:

1. Центральний малюнок (ідея, завдання) повинна бути більша за інших і розташовуватися по центру.
2. При створенні використовуйте більше 3 різних кольорів.
3. Змінюйте шрифт в залежності від важливості слів, щоб отримати певну ієрархію.

4. Використовуйте стрілки для з'єднання малюнків (думок) (див. рис. 2.2).

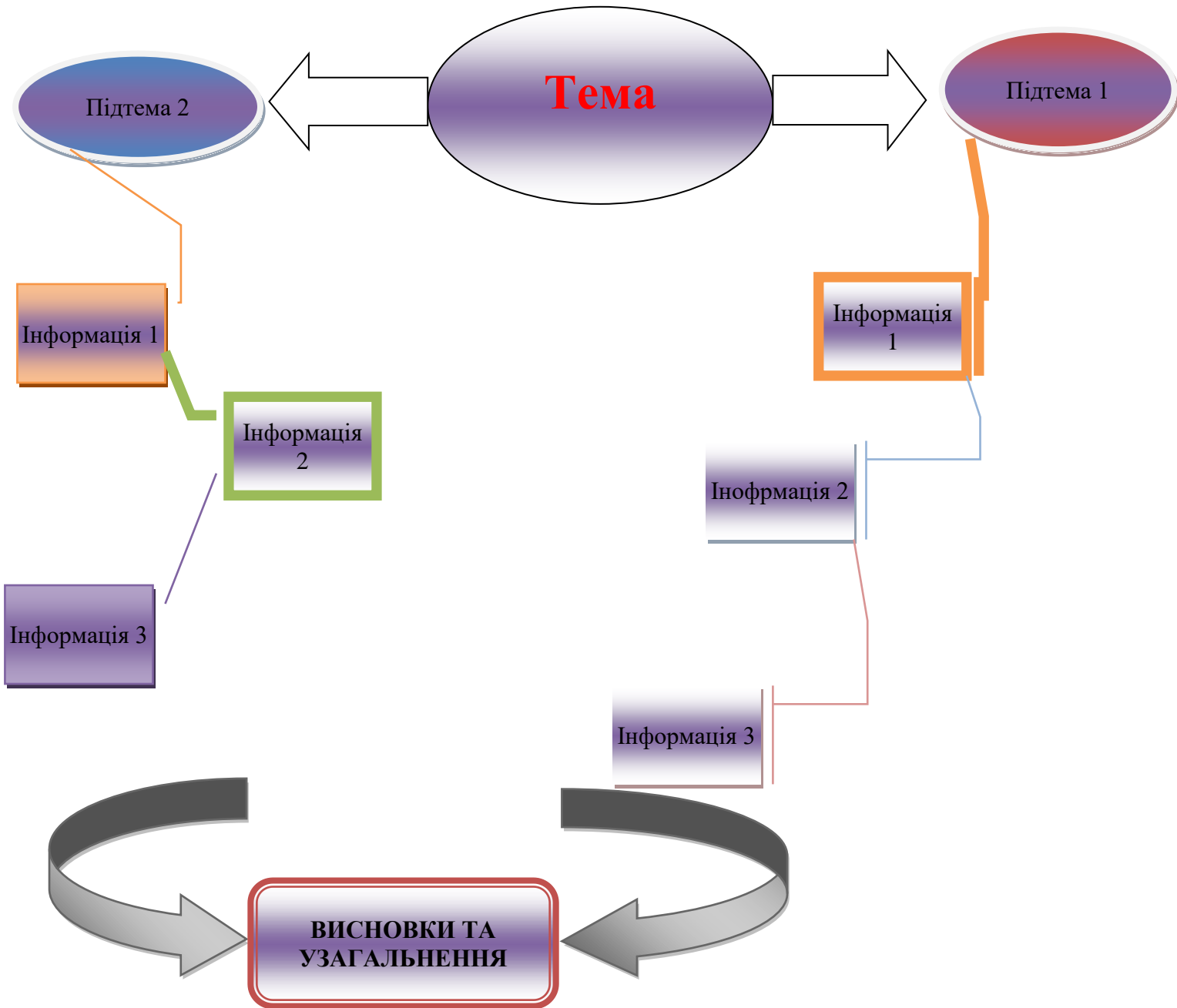

Рисунок 2.2. Ментальні карти

Ментальні карти ще називають MIND MAPS (майнд мепс) або інтелект-карти (описані у книзі «Супер-мислення»). Їх автори – Тоні та Баррі Бьюзен.

Наступний метод – діаграма Ісікава («риб'яча кістка»). Каору Ісікава – це японський класик менеджменту. Варіант побудови діаграми: проблема «запізнення на урок». Виявлення подій і дій, що передують запізненню, дозволяють вибудувати цікавий логічний ланцюг, визначити, на які моменти слід звернути особливу увагу, щоб уникнути неприємних наслідків. Проблеми можна вибирати як із процесу організації навчальної діяльності, так і з курсу літератури, курсу української мови.

Відцентрова таблиця для розвитку ідей «Квітучий лотос». Автор – Ясуо Муцумура. Головна ідея – розпочати з основної теми і поділити її на підтеми, кожна з яких супроводити варіаціями. Ясуо Мацумура розробив метод творчого мислення під назвою «Квітка лотоса», що відображає в діаграмах стратегію Томаса Еліота. Ви починаєте з центральної теми, розширюєте її на ідеї, поки не створюється кілька різних підтем, які мають більше однієї точки входу. У «Квітці лотоса» пелюстки навколо його ядра, висловлюючись фігурально, обриваються один за іншим, оголюючи ключовий компонент, або підтему. Цей підхід використовується до тих пір, поки проблема або можливість не досліджені досить повним чином [47, с. 22]. Група тем і підтем, які так чи інакше розробляються, дає кілька різних можливостей.

Правила:

1. Запишіть основну тему в середині великого аркуша паперу.
2. Ідеї або їх застосування запишіть в колах від А до Н, розташованих біля основної теми.
3. Використовуйте записані в колах ідеї як центральні теми для оточуючих їх пелюсток лотоса, тобто квадратів. Таким чином, ідея або її застосування, записане в колі А, стає центральною темою квадрата А, розташованого знизу від кола. Так створюється основа для створення восьми нових ідей або їх додатків [47, с. 22].

Продовжуйте процес, поки діаграма «Квітки лотоса» не закінчена (рис. 2.3).

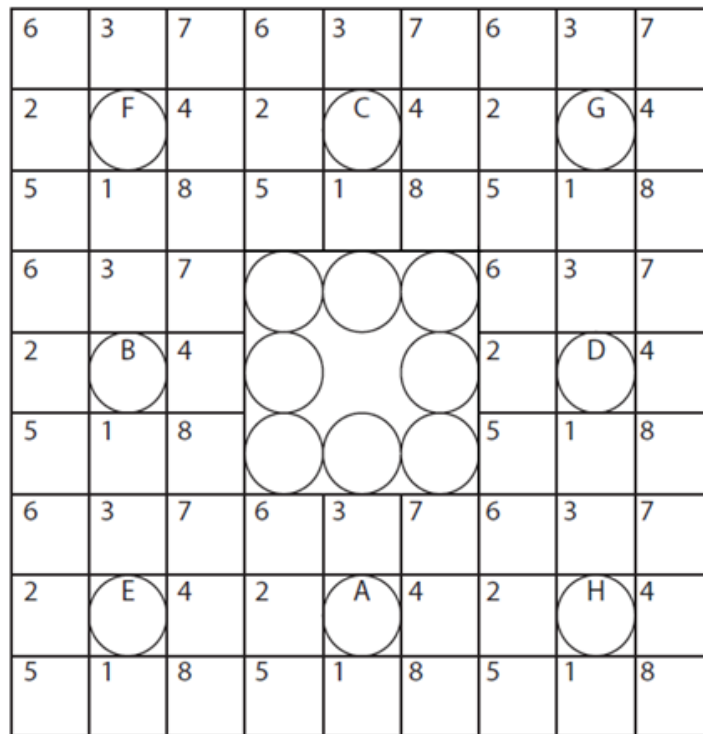

Рисунок 2.3. Відцентрова таблиця для розвитку ідей «Квітучий лотос»

Наведемо кілька конкретних прикладів використання хмари слів вчителями на уроках української мови у 5 класі:

- завдання «Сформулюй тему уроку» – в хмару включити слова з теми уроку або з формулюванням теми уроку, яку учні повинні визначити;
- завдання «Врахування ознак» – зібрати в хмару слова, які є прикладом застосування певного правила написання в українській мові;
- завдання «Врахування синонімів» – представити синонімічний ряд у вигляді хмари;
- завдання «Збери вірш» – слова з невеликого за розміром вірша, за якими учні повинні відтворити повний текст;
- завдання «Вгадай прислів'я (приказку і т. ін.)» – дається більшість слів із прислів'я, кілька пропущено;
- завдання «Словникові слова» – можна використовувати різні варіації цього завдання: хмара з одного словникового слова; хмара із словникових слів у рамках однієї вивченої теми; хмара із слів, вивчених за рік, і т. ін.;

- завдання «Знайди зайве слово» дозволяє організувати роботу щодо виявлення слів із помилками в написанні або виявлення слів-винятків, виявлення слів на інше правило і т. ін.;
- завдання «Склади пропозицію», використовуючи якомога більше слів із хмари;
- на етапі повідомлення теми уроку для підвищення мотивації та інтересу учнів – хмара містить мальовничу і оригінально оформлену назву теми;
- на етапі закріплення або контролю знань – хмара слів містить основні поняття з пройденої теми. Учні вибирають терміни і поняття, вивчені з теми, і дають визначення або розкривають поняття;
- на будь-якому уроці і будь-якому етапі уроку – завдання «Знайди зайве слово»: для повторення пройденого матеріалу, для ознайомлення з новим матеріалом, для перемикання уваги, як розминка і т. ін.;
- в позакласній роботі – конкурс плакатів, створення логотипу команди, «Врахування емоцій» і т. ін.

Також в додатку 1 наведено приклад використання слайдів презентації на уроках української мови. На цих прикладах ми переконалися, що прийоми візуалізації інформації дозволяють переводити навчальну інформацію, що надходить різними каналами сприйняття, у візуальну форму і підвищити швидкість обробки й засвоєння матеріалу за рахунок найбільш ефективних способів роботи з ним. Ця система методів формує навички роботи з інформацією і спрямована на те, щоб спочатку зацікавити учня (пробудити в ньому дослідницьку, творчу активність), потім створити йому умови для осмислення матеріалу і, нарешті, допомогти йому узагальнити набуті знання.

2.3. Опис перебігу та результатів педагогічного експерименту

Експериментальне навчання із застосуванням засобів візуалізації навчального матеріалу проводилось у Рівненській ЗОШ I–III ст. № 13.

Експериментом було охоплено 6-А та 6-Б класи. Всього у експерименті взяло участь 30 осіб.

Вивченню української мови в 6-х класах притаманні специфічні особливості, обумовлені тим, що діти молодшого підліткового віку великою мірою сприймають життя як гру. Їхні очі широко відкриті назустріч незвичайному.

На уроках із застосуванням комп'ютерних дидактичних ігор знаходять втілення такі принципи та складники гуманізації, як фундаменталізація, діалогізація, діяльнісність, естетизація, національний характер тощо. Наприклад, на уроці узагальнення та систематизації вивченого про другорядні члени речення дітям було запропоновано створити міні-презентації одного з трьох другорядних членів речення. Клас було поділено на три групи: хто швидше впорається з завданням.

Оцінювання засвоєних знань є суттєвим чинником у формуванні особистості, а контроль за навчально-пізнавальною діяльністю школярів – обов'язковий складник освітнього процесу. Контроль навчальних досягнень учнів, що відбувається протягом навчального року, спрямований на виявлення рівня знань, умінь, навичок і сприяє розкриттю причин слабого засвоєння матеріалу, дає змогу своєчасно вжити потрібні заходи для корекції знань та ліквідації в них прогалин.

Під час експериментального навчання на уроках української мови ми застосовували тестові комп'ютерні програми «Рідна мова. 6 клас» для проведення контролю знань і вмінь учнів. Це різнорівневі комплексні завдання, що поєднують у собі репродуктивні й творчі елементи.

Упровадження новітніх технологій навчання, що ґрунтується на нових підходах щодо подання та засвоєння знань, потребує нових, сучасних методів вимірювання знань. Пошук досконалих методів вимірювання рівня знань на сучасному етапі розвитку інформаційних технологій набуває надзвичайної актуальності, особливо у класах інформаційно-технологічного профілю. Уже не перший рік у Рівненській ЗОШ №13, враховуючи потреби учнів,

побажання батьків, фахову підготовку педагогічних кадрів, матеріальну базу кабінетів, уведено допрофільне та профільне навчання. З метою якісної підготовки до ЗНО у старших класах проводиться поточне і підсумкове тестування з кожної теми із використанням тестів із різними видами завдань.

На уроках української мови в середніх класах ми використовували дидактичні мультимедійні матеріали електронних підручників та посібників, а також мультимедійні презентації теоретичного матеріалу.

Зміст експериментального матеріалу, що використовувався на уроках в 6 класах, вміщено у додатках (див. додаток 2).

Результати проведеного дослідження представлені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Експериментальні групи	Види навчання	Співвідношення між застосуванням комп'ютера і традиційних засобів	Кількість матеріалу, збереженого у пам'яті учнів через місяць у %
6-А клас (КК)	Навчання за допомогою традиційних засобів навчання	0	40 %
6- Б клас (ЕК)	Навчання шляхом поєднання комп'ютера і традиційних засобів	1:1	50%

Як видно із таблиці, у ЕК (6-Б), де навчання здійснювалось шляхом поєднання комп'ютера і традиційних засобів (у співвідношенні 1:1), кількість

матеріалу, збереженого у пам'яті учнів через місяць, більша на 10 %, ніж у ЕК 6-А.

Отже, у процесі виконання роботи на комп'ютері учні швидше виконують завдання. Майже за 10 хвилин до закінчення уроку основна частина учнів уже виконала роботу повністю. На комп'ютерах учні працюють із більшим задоволенням, їм цікаво використовувати планшет у своїх роботах.

У процесі проведення формувального етапу експерименту з'ясовано, що застосування мультимедійних технологій у навчальному процесі з педагогічних дисциплін сприяє:

- 1) зростанню інформативності й репрезентативної цінності навчального матеріалу;
- 2) стимулюванню когнітивних процесів (сприйняття й усвідомлення інформації), а отже, більш глибокому розумінню навчального матеріалу;
- 3) підвищенню мотивації здобувачів освіти до оволодіння навчальним предметом;
- 4) розвитку в учнів навичок спільної роботи й колективного пізнання, формуванню в них прагнення освоювати нові інформаційні технології і застосовувати їх у практиці навчання.

Під час контрольного етапу експерименту перевірено модель засвоєних знань засобами мультимедіа. Аналіз емпіричних даних у контрольній (КГ) та експериментальній (ЕГ) групах, опитування учнів дозволили оцінити якість та рівень їхніх знань із української мови. Для визначення впливу застосування мультимедійних технологій на контрольному етапі експерименту проведено контрольну роботу, що містила кілька груп завдань для виявлення рівня та якості засвоєння учнями навчального матеріалу, що вивчався протягом формувального етапу експерименту.

Аналіз результатів контрольної роботи учнів експериментальних та контрольних груп щодо визначення рівня засвоєння знань залежно від характеру самостійної діяльності дозволив зробити висновок:

застосування мультимедійних освітніх технологій під час викладання української мови позитивно вплинуло на рівень засвоєння знань учнів. Кількість школярів експериментальної групи, що засвоїли знання на творчому й конструктивному рівнях, суттєво збільшилася. Так, приріст кількості учнів, які виявили творчий рівень, становить в експериментальному класі 6-Б 8,3 %, у контрольному 6-А – 5,1 %. Приріст кількості учнів на конструктивному рівні становить в експериментальній групі 0,7 %, у контрольній – 0,5 %. Зафіксоване зменшення кількості учнів, які засвоїли знання на репродуктивному рівні: в експериментальній групі – на 9,0 %, у контрольній – на 4,9 %.

Застосування мультимедійних технологій у процесі викладання української мови позитивно вплинуло на рівень засвоєння знань школярів. У експериментальній групі рівень знань виріс значно більше порівняно з контрольною групою. Так, кількість здобувачів, що виявили високий рівень, збільшилася в ЕГ на 9,0 %, у КГ на 0,7 %. Значний приріст кількості учнів із високим рівнем спостерігався внаслідок зменшення кількості учнів із середнім та низьким рівнями. Зокрема, приріст кількості здобувачів із середнім рівнем збільшився на 3,8 % в експериментальній групі та на 2,1 % у контрольній; з низьким рівнем – зменшився на 12,8 % в експериментальній групі і на 2,7 % у контрольній.

Якісний та кількісний аналіз результатів формувального експерименту засвідчує ефективність застосування засобів візуалізації навчального матеріалу, зокрема мультимедійних технологій навчання, при вивченні української мови.

Отже, застосування візуальних засобів навчання на заняттях із мови дає можливість зробити висновок, що вони – це не тільки потужний інструмент, але й повною мірою третій партнер у педагогічній взаємодії, що дає іншим його учасникам більші можливості в переробці інформації. Отже, переваги застосування засобів візуалізації навчального матеріалу на уроках

української мови в основній школі української мови незаперечні, що і було нами доведено експериментально.

Висновки до розділу 2

У другому розділі схарактеризовано найсучасніші види засобів візуалізації навчального матеріалу, які можна застосовувати на уроках української мови в основній школі, зокрема хмари слів або тегів, ментальні карти, скетчноутинг, фотоколаж, описано методику застосування основних засобів візуалізації навчального матеріалу на уроках мови в середніх класах, описано перебіг педагогічного експерименту (на базі 6 класу під час проходження педагогічної практики) та його результати.

При розробці методики застосування засобів візуалізації навчального матеріалу на уроках української мови у 6 класі було зроблено висновок, що існує багато традиційних способів візуалізувати інформацію: таблиці, гістограми, графіки і т. ін. Всі вони користуються великою популярністю і застосовуються в багатьох сферах діяльності, будучи невід'ємною частиною освітнього процесу в середній школі на уроках української мови. Проте найбільш ефективними виявились мультимедійні презентації теоретичного матеріалу та тестові комп'ютерні програми.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження зроблено такі висновки:

Визначено педагогічні аспекти застосування засобів візуалізації навчального матеріалу та зазначено, що традиційно під технічними засобами навчання розуміють нові технології, зокрема – комп'ютерні, інтерактивні засоби візуалізації процесу навчання. Отже, зі зміною технічних засобів навчання втрачають актуальність традиційні паперові засоби візуалізації: картки, малюнки, таблиці, схеми, репродукції творів живопису, які витісняються малюнком на екрані монітора. Вивчення української мови у середній школі – певний етап системи лінгвістичної освіти і мовного розвитку, що забезпечує готовність випускників середньої школи до подальшої освіти.

Головне дидактичне призначення засобів навчання – прискорити процес засвоєння навчального матеріалу. В основі візуалізації навчальної інформації при вивченні української мови лежить використання особливостей зорової системи і вродженої здатності людського мозку ефективно працювати із зоровими образами. Сучасна шкільна освіта відчуває зростаючу потребу в нових педагогічних технологіях як ефективних способах переробки, передачі, збереження і використання інформації, а також у дослідженнях, покликаних закріпити за цими технологіями можливість здійснення продуктивного, особистісно зорієнтованого, відкритого для творчості освітнього процесу.

Досліджено психологічні аспекти застосування методу візуалізації на уроках української мови та зроблено висновок, що процес формування знань набагато глибший і вимагає додаткової обробки інформації, а не лише розуміння. Фактично він відтворює процес пізнання: знайомство з предметом або явищем, його аналіз, пошук родових і видових ознак, місця в системі подібних понять / явищ, включення в логіку побудови суджень та умовиводів і т. ін. Інтерактивні наочні засоби навчання на уроках української мови

дозволяють підвищити мотивацію навчання учнів, розвивати їх творчі здібності й пізнавальну активність, збільшити ефективність самостійної роботи.

У процесі реалізації діяльнісної візуалізації робота учнів на уроці української мови організовується таким чином, щоб в її результаті відбувалося самостійне виявлення та формулювання проблеми навчання, яка мотивує на отримання учнями нових знань і умінь на основі конструктивних експериментів із візуальними моделями. Візуальні шляхи і способи отримання інформації мають провідне значення й активно вдосконалюються в глобальному інформаційному суспільстві. Візуалізація навчальної інформації з використанням засобів сучасних інформаційно-комунікаційних технологій істотно підсилює позитивні аспекти її застосування в освітньому процесі.

Здійснено аналіз лінгводидактичних праць із досліджуваної проблеми та зазначено, що проблема підтримки інтересу до вивчення української мови саме учнів середньої школи присутня завжди. Часто учні, не бачачи необхідності у вивченні цього предмета, втрачають інтерес до вивчення української мови. Тому необхідно так побудувати навчання, щоб розкрити значущість предмета. Подання навчального матеріалу в структурованому вигляді дозволяє учневі швидше та якісніше засвоювати нові системи понять і способи дій. Існує більше сотні різних способів, методів і прийомів, технік візуального мислення: серед них інтелект-карти, інфографіка, графи, скрайбінг і багато іншого.

У роботі схарактеризовано основні види засобів візуалізації навчального матеріалу, які можна застосовувати на уроках української мови та зроблено висновок, що візуалізація в навчанні дозволяє вирішити цілий ряд педагогічних завдань: забезпечення інтенсифікації навчання; активізацію навчальної та пізнавальної діяльності; формування й розвиток критичного та візуального мислення, зорового сприйняття, образного уявлення знань і

навчальних дій; передачу знань і розпізнавання образів; підвищення візуальної грамотності та візуальної культури.

Розроблено методику використання засобів візуалізації на уроках української мови на прикладі експериментальної системи уроків у 6 класі. Якісний та кількісний аналіз результатів педагогічного експерименту довів ефективність застосування засобів візуалізації навчального матеріалу, зокрема мультимедійних технологій навчання, при вивченні української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амерханян С. Розвиток критичного мислення на уроках української мови / С. Амерханян // Дивослово. – 2017. – № 10. – С. 2-8.
2. Андрощук І. Візуалізація навчальної інформації під час викладання дисципліни / І. Андрощук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://library.udpu.edu.ua/>
3. Бабич О. До питання про співвідношення понять наочність і візуалізація / О. Бабич, О. Семеніхіна // Фізико-математична освіта. – 2014. – № 2(3). – С. 47–53.
4. Безуглий Д. С. Візуалізація як сучасна стратегія навчання / Д. С. Безуглий // Фізико-математична освіта. – 2015. – № 1 (7). – С. 146.
5. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. / І. Д. Бех. – Київ : Либідь, 2003. – Кн.1. : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – 2003. – 280 с.
6. Бондаренко Н. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного навчання української мови / Н. Бондаренко // Дивослово. – 2019. – № 9. – С. 2-6.
7. Бондаренко Н. Проектна діяльність учнів на уроках української мови / Н. Бондаренко // Українська мова і література в школі. – 2017. – № 5. – С. 36-40.
8. Брянцева Г. В. Візуалізація навчального матеріалу з комп'ютерної графіки за допомогою асоціативних зображень-образів / Г. В. Брянцева // Освіта Донбасу. – 2011. – № 6. – С. 53-59.
9. Використання елементів інфографіки на уроках української мови і літератури (з досвіду роботи). – Херсон, 2016. – 18 с.
10. Візуалізація навчальної інформації з використанням сервісів хмарних технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/>

11. Галаєвська Л. Формування інформаційної компетентності старшокласників на уроках української мови / Л. Галаєвська // Українська мова і література в школі. – 2018. – № 3. – С. 26-29.
12. Горобченко О. Хмара слів як засіб візуалізації тексту / О. Горобченко // Всесвітня література в сучасній школі. – 2019. – № 2. – С. 26-28.
13. Горошкіна О. Особливості використання інтерактивних методів на уроках української мови / О. Горошкіна // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 3. – С. 7-10.
14. Дівакова І. І. Інтерактивні технології навчання у початкових класах / І. І. Дівакова. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – 180 с.
15. Дорошкевич Н. В. Розробка педагогічних технологій для успішного створення мотиваційного професійного середовища // Технології розвитку інтелекту. – 2011. – № 1. – С. 42-46.
16. Дудник Л. Б. Використання інноваційних технологій на уроках української мови та літератури / Л. Б. Дудник // Нива знань. – 2013. – № 2. – С. 16-18.
17. Житеньова Н. Візуалізація навчальної інформації з використанням сервісів хмарних технологій / Житеньова Н. // Новітні комп'ютерні технології. – 2014. – Том 12. – С. 77-82.
18. Житеньова Н. Технологія візуалізації в сучасних освітніх трендах / Житеньова Н. // Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. – 2016. – № 2. – С. 170-176.
19. Зайченко М. В. Пробудимо бажання вчитися / М. В. Зайченко. – Пирятин, 2011. – 12 с.
20. Зражевська С. Використання комп'ютерних технологій на уроках української мови / С. Зражевська // Методичні діалоги : журнал для вчителів української мови й літератури. – 2013. – № 12. – С. 36-37.
21. Іванов Ю. І. Лінгводидактичний потенціал інформаційно-комунікаційних технологій на уроках української мови / Ю. І. Іванов //

Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – № 22 (209). – Ч. II. – 2010. – С. 254-260.

22. Ільїна Ю. М. Принципи створення мотиваційного середовища у дистанційних курсах розвитку // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2011. – № 2. – С. 45-49.

23. Клюкач Л. В. Використання мультимедійних технологій на уроках української мови та літератури з метою стимулювання креативності учнів / Л. В. Клюкач // Нива знань. – 2016. – № 3. – С. 28-30.

24. Корицька Г. Блог-технології у процесі навчання української мови / Г. Корицька // Дивослово. – 2015. – № 1. – С. 2-8.

25. Корицька Г. Організація пошукової творчої діяльності учнів у процесі навчання української мови засобами веб-квест технологій / Г. Корицька // Українська мова та література в школі. – 2019. – № 2. – С. 26-29.

26. Крамаренко С. Г. Інтерактивні техніки навчання як засіб розвитку творчого потенціалу учнів / С. Г. Крамаренко // Відкритий урок. – 2002. – Вип. 5–6. – С. 7–10.

27. Литвин В. В. Візуалізація як спосіб розуміння даних / В. Литвин В. // FOSS Lviv 2015, 23-26 квітня 2015 року. – Львів, 2015 – С. 68-69.

28. Литвиненко О. Ігрові технології на уроках словесності // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2011. – С. 19 – 20.

29. Меєрович О. Інтерактивні технології на заняттях з інтегрованих предметів (українська словесність: українська мова, українська література, риторика) в 11-му гуманітарному профільному класі / О. Меєрович // Рідна школа. – 2015. – № 9/10. – С. 64-67.

30. Мілейко О. В. Формування комунікативних навичок школярів на уроках англійської мови за допомогою ІКТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://infourok.ru/maysterklas-formuvannya-komunikativnih-navichok-shkolyariv-na-urokah-angliyskoi-movi-za-dopomogoyu-ikt-544125.html>

31. Ободовська В. Інфографіка на уроках історії як засіб візуалізації образів / В. Ободовська // Рідна школа. – 2016. – № 8-9. – С. 67-71.
32. Орешко М.А. Скрайбінг: рисуем презентацію по интересным книгам с подростками-читателями / М. А. Орешко // Школьная библиотека: сегодня и завтра. – 2013. – № 2. – С. 49-53.
33. Осадчий В. В. Інформаційно-комунікаційні технології у процесі розвитку візуального мислення майбутніх учителів / В. В. Осадчий, К. П. Осадча // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Сер. : Педагогіка. – 2014. – № 1. – С. 128–133.
34. Педагогика и психология высшей школы / под. ред. М. Булановой-Топорковой. – Ростов н/Дону, 2002. – 554 с.
35. Пинк Дэниел. Будущее за правым полушарием. Что делать, чем думать и как быть в век нового творческого мышления / Дэниел Пинк ; [пер. с англ. Е. В. Кулешова]. – М. : РИПОЛ классик : Открытый мир, 2009. – 320 с.
36. Полякова Е. В. Визуализация как эффективный метод представления информации в сознании человека / Е. В. Полякова // Альманах современной науки и образования. – Тамбов : Грамота, 2012. – № 4 (59). – С. 180–181.
37. Рапуто А. Г. Визуализация как неотъемлемая составляющая процесса обучения преподавателей / А. Г. Рапуто // Международный журнал экспериментального образования. – 2010. – № 5. – С. 138-141.
38. Савченко О. Дидактика початкової школи : підруч. [для студ. пед. факульт.] / О. Савченко. – Київ : Генеза, 2002. – 368 с.
39. Семеніхіна О. Уміння візуалізувати навчальний матеріал засобами мультимедіа як фахова компетентність учителя / О. Семеніхіна, А. Юрченко // Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла». – Вип. 33. – 2014. – С. 176–179.

40. Семеніхіна О. В. З досвіду створення стендових матеріалів / О. В. Семеніхіна // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. – № 2 (28). – С. 312-321.
41. Стом О. Ю. Навчальні ігри в початковій і середній школі / О. Ю. Стом, С. В. Рудь. – Хfhrsд : ВГ «Основа», 2010. – 128 с.
42. Темник Г. Д. Світова та українська лінгводидактика: досвід онлайнного навчання / Г. Д. Темник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://naub.oa.edu.ua/>
43. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі : підручник / Г. Л. Токмань. – Київ : Академія, 2012. – 312 с.
44. Тулупова Т. Шкільна мотивація як компонент психологічної комфортності / Т. Тулупова // Психолог. – 2006. – № 15. – С. 5-8.
45. Удовиченко О. М. Візуальна підтримка вивчення інформаційних систем як основа формування ІКТ-компетентності сучасного вчителя / О. М. Удовиченко, А. О. Юрченко // Інформаційні технології: теорія, інновації, практика : матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, 15–18 грудня 2015 року / Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка. – Полтава, 2015. – С. 51–54.
46. Хелстовська О. О. Використання ілюстративного матеріалу на уроках мови та літератури / О. О. Хелстовська // Таврійський вісник освіти. – 2014. – № 1. – С. 250-258.
47. Холодна Н. Викликати у школярів бажання вчитися – це реально! / Н. Холодна // Завуч. – 2004. – № 8. – С. 20-22.
48. Цимбалюк М. Ю. Використання сучасного програмного забезпечення для візуалізації навчального матеріалу з української мови у загальноосвітніх навчальних закладах / М. Ю. Цимбалюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ito.vspu.net/>
49. Цінько С. Мобільні технології – альтернативний засіб вивчення української мови / С. Цінько, Д. Марєєв // Дивослово. – 2015. – № 6. – С. 4-5.

50. Чорна О. В. Світові тенденції розвитку хмарних технологій / О. В. Чорна, Н. А. Хараджян, С. В. Шокалюк, Н. В. Моїсеєнко // Теорія та методика електронного навчання. – Кривий Ріг : Видавничий відділ КМІ. – 2013. – Том IV. – С. 272-284.

51. Шакун О. Р. Використання засобів інтерактивної дошки на уроках. 6 клас / О. Р. Шакун // Основи здоров'я. – 2016. – № 11. – С. 19-21.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Тема. Фортеця чотирьох королів: Фонетики, Орфоепії, Графіки й Орфографії (урок української мови в 5 класі)

Слайд 1. Мета: поглибити, узагальнити, систематизувати, перевірити знання учнів із фонетики, орфоепії, графіки, орфографії; вдосконалити орфоепічні й орфографічні навички, розвивати пам'ять, логічне мислення, вміння систематизувати вивчений матеріал; виховувати старанність у навчанні, пізнавальний інтерес до мови.

Слайд 2. Обладнання: тести, таблиці зі схемою маршруту, підручник, сигнальні картки, епіграф. Тип уроку: урок узагальнення й систематизації вивченого (урок – гра).

Слайд 3. Епіграф: Ніжна мова – ти ніжний цвіт; Ти п'яниш нас, як рута -м'ята. Тож на цілий на білий світ Ти духмяністю розіллята. Д. Білоус
Пам'ятай правила! Грамотно пиши! Висловлюйся зв'язно! Будь привітним!

Слайд 4. Девіз: Ніколи не говори: Я – неук! А завжди кажи: Я – зірка!

Слайд 5. Запам'ятай ! Я – учень. Я – хочу знати. Я – думаю. Я – вмію. Я – знаю. Я – особистість творча. Я – зірка.

Слайд 6. Фортеця чотирьох королів

I. Генета помилок.

II. Алфавітні хаші.

III. Болото м'якого знака і трясовина м'яких приголосних.

IV. Кам'яна перешкода.

V. Складний міст Переносу.

VI. Іншомовні слова.

VII. Річка Милозвучність.

VIII. Рів спрощення.

ІХ. Ворота грамотності.

Слайд 7. Тести.

І варіант:

1. Сполучення букв дж, дз позначають...

- а) завжди один звук: [дж], [дз], [дз];
- б) завжди два звуки: [д] і [ж], [д] і [з], [д] і [з];
- в) [дж], [дз], [дз] – коли вимовляються злисто, і два звуки: [д] і [ж], [д] і [з], [д] і [з].

2. Мякість приголосних звуків позначається на письмі:

- а) буквами і, я, ю, є та апострофом; б) буквами і, я, ю, є та м'яким знаком;
- в) буквами я, ю, є, ї.

3. Апостроф вживається для позначення на письмі:

- а) помякшення попереднього приголосного звука;
- б) наголосу;
- в) роздільної вимови звуків.

4. Апостроф ставиться перед буквами:

- а) к, п, т, ф, х;
- б) б, п, в, м, ф;
- в) я, ю, є, ї.

5. У словах *годинник*, *піднісся* подвоєння букв обґрунтовується:

- а) подовженням м'якого приголосного;
- б) збігом на межі значущих частин слова;
- в) іншомовним походженням слів.

6. У словах *директор*, *шифр* написання букви и:

- а) перевіряється за словником;
- б) обґрунтовується правилом дев'ятки;
- в) обґрунтовується добором спільнокореневого слова з наголошеним сумнівним голосним.

Слайд 8.

II варіант

1. Звуки мови – це...:

- а) те, що ми бачимо й пишемо;
- б) те, що ми чуємо й вимовляємо;
- в) значущі частини слова.

2. Фонетика вивчає:

- а) букви;
- б) звуки;
- в) частини мови.

3. У слові *Батьківщина*...

- а) 11 букв і 10 звуків;
- б) 11 букв і 11 звуків;
- в) 10 букв і 10 звуків.

4. Звуки мови бувають...

- а) голосними й приголосними;
- б) українськими й запозиченими;
- в) постійними й змінними.

5. Подвоєні приголосні пишуться у таких іншомовних словах:

- а) кас..а, ал..ея, клас..;
- б) лібрет..о, барок..о, інтермец..о;
- в) ван..а, тон..а, віл..а.

6. Сполучення йо пишеться у словах:

- а) л..отчик, сл..оза, с..огодні;
- б) баталь..он, медаль..он, Солов..ов;
- в) с..омий, у н..ого, син..ого.

Слайд 9. Редагування тексту.

Словом можна вбити і ожевити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу і безнадію, розсіяти сумнів і засмутити, виклекати посмішку і сльозу, надихнути на працю (В. Сухомлинський).

Слайд 10. Алфавітні хащі. А Б В Г Д Ж З І Ї К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ч
Ш Щ Ю Я Ъ

Слайд 11. Знайти слова, які стоять не в алфавітному порядку:

- альбом, груша, фарби, олівець, пензель;
- апельсин, вишня, малина, груша, слива;
- буряк, капуста, огірок, перець, помідор;
- фіалка, волошка, кульбаба, пролісок, ромашка;
- йорж, окунь, карась, сом, щука.

Слайд 12. Болото М'якого знака і трясовина М'яких приголосних. Поставте слова в давальному відмінку. *Донька, дочка, полька, бджілка, нянька, лялька, сопілка, жінка, футболка, ніченька, зірка, зіронька, ненька, сонце.* Які слова в Д. в. пишуться з м'яким знаком?

Слайд 13. Кам'яна перешкода.

Відгадайте, хто міг це написати на камені?

Я такий же, як знак розділовий,

І відомий шкільній дітворі.

Та в словах української мови

Я пишуся не внизу, а вгорі.

Спробуй лиш написати ім'я –

Зразу стану потрібним і я.

Слайд 14. Проаналізуйте особливості кожної групи слів і назвіть правила вживання апострофа: Бють, пє, вяз, мясо, верфю, солові. Барєр, матірю, піріна, бурян. Розєднати, обїхати, зявитися, підяремний. Лукян, Лукянівка, Лукяненко. Монтеске, мишяк. Цвях, свято, тьмяний, різьбяр, вербяр, арфяр. Бязь, пюре, Белгород, Вятка.

Слайд 15. Сонячна галявина.

Відгадай загадки. Це такі загадки, в яких із пропонованого слова шляхом заміни одного звука можна отримати нове слово.

З і - лежу я на дивані, З и – пливу я в океані. З і – усі мене торкають, З и – в хліві мене тримають. Мене ти здавна звик любити, І завжди ситий ти за

це. А тільки у на і змінити – Стрибну я вмить на деревце. З о – мене не помічаєте, Хоч щодня переступаєте. З и – помітять враз хлоп'ята, Та буваю лиш на свята.

Слайд 16. Складний Міст переносу. Хто про себе так говорить?

Я всесильний, я могутній,
Хай признаються присутні,
Що в країні Фонетичній
Я на службі довговічній.
Славний радник королеви
У палаці кришталевім.
Словам значення міняю,
Словоформи обираю.
Буде мука чи мука –
Визначить моя рука.
Води є, нема води:
Розберись і розсуди,
Чи важливий я, чи ні
В фонетичній стороні (Д. Білоус).

Слайд 17. Випишіть із казки слова, що відрізняються наголосом.

Казка про наголос

Є значок маленький. Йому наголос імя. Міцно з ним повязана Вся голосних сімя. Наголос – наш друг І дуже добрий помічник. Наголос – відомий, Роблячи у слові чарівні свої стрибки. Став над О – ворона, Перескочив – ворона. Це не птах – кобила, Має чорну масть вона. Якось перескочив Славнозвісний помічник. Замок, якщо схоче, Перетворить на замок. Звук під ним чіткий, Наприклад: килим, килимок. Іноді він грається Із нами залюбки, (Справжнє диво це було!) – І прислівник тепло Став іменником тепло! Плакати – плакати. Хто б без нього прочитав: Це плакат чи плаче хтось? А наголос постав.

Слайд 18. Золоті правила переносу (випишіть виділені слова й розбийте їх для переносу).

Для переносу слів завжди
 Потрібен поділ на склади.
 Як склад з одної букви лиш,
 Не перенось його, облиш.
 Передню букву памятай,
 Від кореня не відривай!
 Дж, дз не розривають,
 Як злиті звуки позначають.
 Подвійних приголосних збіг –
 Ти можеш розірвати їх.
 У переноса вільний час
 З’явився навіть, бо щораз,
 Хто добре правила ці знає,
 Тепер йому допомагає.
 Чи є такі помічники
 Між вас, шановні малюки?
 Ось вам слова: завданню, косять,
 Навчусь, ходжу, відзнака, осінь.
 Які ж із правил золотих
 Потрібні вам для слів отих?
Слайд 19. Іншомовні слова.

А тепер доведіть, що ви вмієте визначати кількість звуків у словах – іноземцях. Букви я, ю, є, позначають один звук. Букви я, ю, є позначають два звуки. *Астрономія, біологія, теорія, емоції, Нюрнберг, Біблія, інформація.*

Слайд 20. Річка Милозвучність
 Якщо з українською мовою
 В тебе, друже, не все гаразд,
 Не вважай її примусовою,

Полюби, як весною ряст.
 Примусова тим, хто цурається,
 А хто любить, той легко вчить:
 Все, як пишеться, в ній Вимовляється,
 Все, як у пісні, у ній звучить.
 І журлива вона, і піднесена,
 Тільки фальш для неї чужа.
 В ній душа Шевченкова й Лесина,
 І Франкова у ній душа.

Слайд 21. Спишіть вірш, розкриваючи дужки.

(У, в)чись, дитино, бо (в, у)читися треба!
 (У, в)чися, голубко, бо розум не спить,
 Хай серце (і, й) воля, (і, й) дух росте (у, в) силу,
 Хай книжка розкрита любові навчить.

Слайд 22. Рів Спрощення. Пропуском через рів є правильно виконана творча робота. Потрібно замінити іменники прикметниками і записати їх. Графік, що складений на тиждень. –Перемога, що принесла радість. –Робота, яка дає користь. –Нарада що повязана з виїздом. –Зустріч, що принесла щастя. –Людина, яка любить хвастатись. –Випадок, що трапляється рідко. Чи в усіх словах відбувається спрощення? Чому?

Слайд 23. Ворота грамотності.

I варіант

Подані слова записати фонетичною транскрипцією, визначити кількість букв і звуків. *Яструб Сьомий Дзвінок Щільний*

II варіант

Зробити фонетичний розбір слова *П'ять*

III варіант

Із поданих слів вибрати і підкреслити ті слова, у яких букви я, ю, є позначають два звуки.

Юний, люд, снот, синє, армія, сяйво, мільярд, лє, ряд, ясен, мужнє, вюн, воїн, юнга, переляк, їду.

IV варіант

У поданих словах визначити наголос

Хазяїн, солдат, гарячий, калач, поганий, козак, Україна, товариш, дошка, завдання, вірші, одинадцять.

Слайд 24. Фортеця чотирьох королев.

Додаток 2

План-конспект заняття

Тема. *Вправи на відмінювання числівників. Читання текстів з числівниками. Морфологічний розбір числівників*

Мета: повторити й закріпити вивчений матеріал з теми та вчити застосовувати його; формувати вміння вживати числівники у власному мовленні, грамотно, переконливо висловлювати свою думку та доводити її правильність; вчити систематизувати й узагальнювати засвоєний і дібраний у процесі пошукової діяльності мовний матеріал; здійснити підсумок пошукової діяльності в проекті; вчити аналізувати мовний матеріал і давати оцінку діяльності своїх товаришів у проекті; стимулювати пізнавальну активність, критичність і самостійність мислення; формувати мовленнєву і життєву компетентність студентів; розкривати багатство, різноманітність і унікальність рідної мови.

Обладнання: комп'ютер, проектор, екран, інструкції до практичного заняття, виставка літератури з теми.

Література:

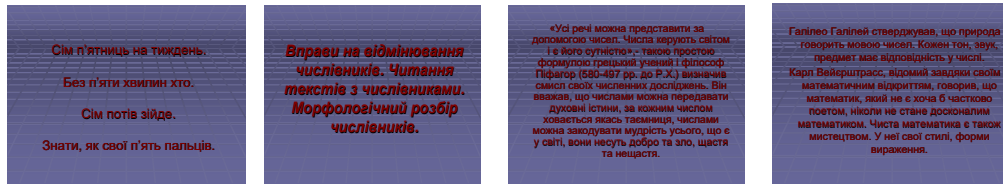
1. Бабій І. М., Вільчинська Т. П. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Практикум. Ч. 1. - Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2002.
2. Волина В. В. Занимательная математика для детей / ред. В. В. Федорова. – С.-Пб. : Лев и К, 1996.
3. Глазова О.П. Українська орфографія : навчальний посібник. – Харків : Веста : Видавництво «Ранок», 2004.
4. Губин В. Д. Я познаю мир : Детская энциклопедия : Философия. – М.: Олимп ; ООО «Изд-во АСТ-ЛТД», 1997.
5. Депман І. У світі чисел. – Київ : Веселка, 1967.
6. Дорошенко О. Елементи дослідницької роботи учнів з мови // УМЛШ. – 1993. – №4. – С.21.
7. Караман С. О. Робочий зошит з відповідями до посіб. «Українська мова. Усний і письмовий (диктант) екзамени. Поглиблений етап вивчення»: дидактичний матеріал. – Київ : Магістр- S, 1998.
8. Ніколаєнко І. О. і ін. Збірник вправ і завдань з української мови. Для підготовки до випускних та вступних іспитів. – Київ : Освіта, 1997.
9. Олійник О. Б. Мова моя калинова. – Київ, 1993.
10. Остер Г. Задачник. – М. : Росмэн, 1997.
11. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Сучасний урок української мови. – Харків : Основа, 2007.
12. Шкуратяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс : навч. посіб. – Київ : Вища шк., 2007.
13. Ющук І. П. Українська мова. – Київ : Либідь, 2005.
14. Я познаю мир : Детская энциклопедия : Математика. – М. : ООО «Изд-во АСТ», 2003.

Хід уроку

I. Організаційна частина.

II. Повідомлення теми та мети заняття. Мотивація навчальної діяльності.

1. Вступне слово вчителя (супроводжується слайдами для ілюстрації).

«Усі речі можна представити за допомогою чисел. Числа керують світом і є його сутністю», - такою простою формулою грецький учений і філософ Піфагор (580-497 рр. до Р. Х.) визначив зміст своїх численних досліджень. Він вважав, що числами можна передавати духовні істини, за кожним числом ховається якась таємниця, числами можна закодувати мудрість усього, що є у світі, вони несуть добро та зло, щастя та нещастя.

Галілео Галілей стверджував, що природа говорить мовою чисел. Кожен тон, звук, предмет має відповідність у числі.

Карл Вейерштрасс, відомий завдяки своїм математичним відкриттям, говорив, що математик, який не є хоча б частково поетом, ніколи не стане досконалим математиком. Чиста математика є також мистецтвом. У неї свої стилі, форми вираження.

Давно звернули увагу на подібність музики до математики. Давні греки називали музикою вчення про дроби та відношення. Ейнштейн закликав математиків вивчати музику і навіть учитися грати на якому-небудь інструменті, бо музика, вважав він, розвиває специфічну математичну інтуїцію.

Відчуття форми скульптора, живописця, композитора є по суті математичним. У 18 ст. музику називали геометрією звукового простору, а масляний живопис – геометрією образного простору.

2. Бесіда.

- Числова інформація використовується в усіх науках.

- На яких предметах ви оперуєте числовою інформацією?
- Яким чином передається числова інформація в мові?

3. Мотивація навчальної діяльності.

- Ми з вами готувалися до цього заняття разом: ви – як учні та дослідники, я – як викладач. Ви опрацювали теоретичний матеріал і займалися пошуковою роботою, результатом якої стало опрацювання вами словничків українських прізвищ, назв вулиць, географічних назв, фразеологізмів і збірки загадок, у яких міститься числова інформація, а відтак, і числівники та слова з кількісним значенням.

- Чого ви очікуєте від цього заняття?

4. Повідомлення теми та мети.

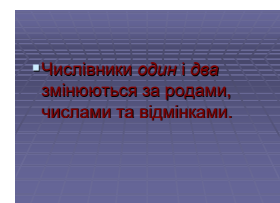
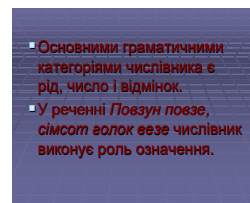
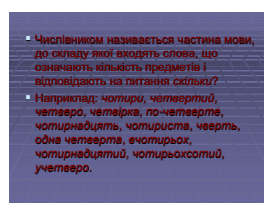
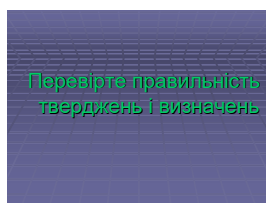
- Отже, ми сьогодні:

- ❖ прослідкуємо вживання числівників і слів, що передають числову інформацію, у рідній мові;
- ❖ здійснимо попередні підсумки пошукової роботи, в якому ви були задіяні;
- ❖ удосконалюватимемо вміння вживати числівники у мовленні.

III. Повторення вивченого (слайди).

- Почнемо з повторення теоретичного матеріалу. На слайдах подані запитання та завдання. Увага на дошку.

1. Перевірка правильності тверджень і визначень. Слайди:

➤ **Перевірте правильність тверджень і визначень**

➤ **Числівником називається частина мови, до складу якої входять слова, що означають кількість предметів і відповідають на питання *скільки?***

➤ **Наприклад: *чотири, четвертий, четверо, четвірка, по-четверте, чотирнадцять, чотириста, чверть, одна четверта, вчотирьох, чотирнадцятий, чотирьохсотий, учетверо.***

➤ **Основними граматичними категоріями числівника є рід, число і відмінок.**

➤ **У реченні *Повзун повзе, сімсот голок везе* числівник виконує роль означення.**

➤ **Числівники *один і два* змінюються за родами, числами та відмінками.**

2. Закінчення речень. Слайди :

Доповніть речення

- Числівники, які означають порядок при лічбі, називаються...
- Порядкові числівники змінюються за...
- У складних числівниках на *- дцять, - десять* змінюється...

- У родовому, давальному, орудному та місцевому відмінках числівники від *п'яти до десяти* та складні числівники на *- дцять, - десять* мають...
- Числівники від *одинадцяти до дев'ятидцяти* мають наголос на складі...
- Числівники *сорок, дев'яносто, сто* в усіх відмінках, крім називного та знахідного, мають закінчення...

- Складні числівники на означення *сотень* відмінюються...
- Числівники *нуль, тисяча, мільйон, мільярд* відмінюються, як...
- У складених кількісних числівниках відмінюється...

- У складених порядкових числівниках відмінюється...
- Дробові числівники відмінюються в чисельнику, як..., а в знаменнику – як...
- Числівники *п'ятеро, п'ятери, п'ятераста* ... відмінюються.
- При числівниках *два, три, чотири* іменник уживається у формі...

➤ **Доповніть речення**

➤ **Числівники, які означають порядок при лічбі, називаються...**

➤ **Порядкові числівники змінюються за...**

- У складних числівниках на *-дцять, -десят* змінюється...
- У родовому, давальному, орудному та місцевому відмінках числівники від *п'яти* до *десяти* та складні числівники на *-дцять, -десят* мають...
- Числівники від *одинадцяти* до *дев'ятнадцяти* мають наголос на складі...
- Числівники *сорок, дев'яносто, сто* в усіх відмінках, крім називного та знахідного, мають закінчення...
- Складні числівники на означення сотень відмінюються ...
- Числівники *нуль, тисяча, мільйон, мільярд* відмінюються, як...
- У складених кількісних числівниках відмінюється...
- У складених порядкових числівниках відмінюється...
- Дробові числівники відмінюються в чисельнику, як..., а в знаменнику – як...
- Числівники *півтора, півтори, півтораста* ... відмінюються.
- При числівниках *два, три, чотири* іменник уживається у формі...

4. Відповіді на запитання. Слайди :

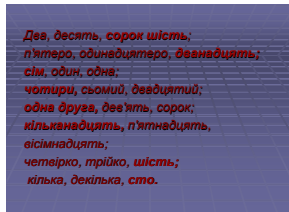
<p style="text-align: center; margin: 0;">Дайте відповіді на запитання</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Що лежить в основі поділу числівників на розряди? ▪ У яких випадках слова «багато», «мало» можуть виступати різними частинами мови? 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Чому порядкові числівники неоднозначно трактуються в сучасній граматиці? ▪ Чому числівники <i>нуль, тисяча, мільйон, мільярд</i> неоднозначно трактуються в сучасній граматиці?
---	--

- Дайте відповіді на запитання
- Що лежить в основі поділу числівників на розряди?
- У яких випадках слова «багато», «мало» можуть виступати різними частинами мови?
- Чому порядкові числівники неоднозначно трактуються в сучасній граматиці?
- Чому числівники нуль, тисяча, мільйон, мільярд неоднозначно трактуються в сучасній граматиці?

IV. Виконання практичних завдань.

1. Вибіркове списування «Третє зайве» (коментування «ланцюжком»).

– Визначте та запишіть «третє зайве», спираючись на знання морфологічних особливостей числівників.

Два, десять, сорок шість;

п'ятеро, одинадцятро, дванадцять;

сім, один, одна;

чотири, сьомий, двадцятий;

одна друга, дев'ять, сорок;

кільканадцять, п'ятнадцять, вісімнадцять;

четвірко, трійко, шість;

кілька, декілька, сто.

2. Переклад тексту з числівниками (усно).

▪ На Тернопольщине растёт много деревьев-долгожителей. Здесь есть 130 лип возрастом от 50 до 500 лет, 110 дубов, которые уже давно отпраздновали свое столетие. Одно из деревьев-памятников растёт на окраине города Бережаны. Это 600-летний дуб. Его высота достигает 25 метров, а обхват он более 7 метров. В Суражском лесничестве можно увидеть 3 огромных дуба, каждому из которых – более 350 лет.

▪ На Тернопільщині росте багато (чимало) дерев-довгожителів. Тут є сто тридцять лип віком від ста п'ятдесяти до п'ятисот років, сто десять дубів, які уже давно відсвяткували своє століття. Одне з дерев-пам'ятників росте на околиці міста Бережани. Це шестисотрічний дуб. Його висота сягає двадцяти п'яти метрів, а обхват він більше семи метрів. У Суразькому лісництві можна побачити три велетенські дуби, кожному з яких – більше трьохсот п'ятдесяти років.

На Тернопольщине растёт много деревьев-долгожителей. Здесь есть 130 лип возрастом от 50 до 500 лет, 110 дубов, которые уже давно отпраздновали свое столетие. Одно из деревьев-памятников растёт на окраине города Бережаны. Это 600-летний дуб. Его высота достигает 25 метров, а обхват он более 7 метров. В Суражском лесничестве можно увидеть 3 огромных дуба, каждому из которых – более 350 лет.

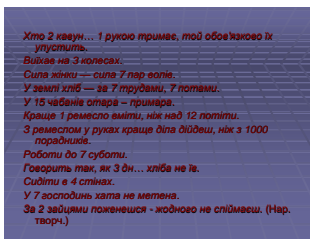
На Тернопільщині росте багато (чимало) дерев-довгожителів. Тут є сто тридцять лип віком від ста п'ятдесяти до п'ятисот років, сто десять дубів, які уже давно відсвяткували своє століття. Одне з дерев-пам'ятників росте на околиці міста Бережани. Це шестисотрічний дуб. Його висота сягає двадцяти п'яти метрів, а обхват він більше семи метрів. У Суразькому лісництві можна побачити три велетенські дуби, кожному з яких – більше трьохсот п'ятдесяти років.

- Числівники яких розрядів трапляються в тексті?
- Які слова, крім числівників, мають числове значення? (століття, шестисотрічний)
- До яких частин мови вони належать?
- Існує думка, що числівники не мають синонімів. Підтримайте або спростуйте цю думку, довівши прикладами (багато – чимало, мало – небагато).

3. Запис речень з числівниками (на дошці 2 студенти записують по 6 речень, додаткові запитання, оцінювання).

- Вживання числівників у початковій формі не викликає труднощів, але вони починаються там, де з'являються числівники в непрямих відмінках. Дуже важливо вміти вживати числівники в правильній відмінковій формі як у повсякденному житті, демонструючи власну культуру мовлення, так і для майбутнього вчителя, який повинен навчити цього дітей.

- Ваше наступне завдання: спишіть прислів'я та приказки, записавши числівники словами та вставивши пропущені літери, визначте відмінки числівників, закінчення і назвіть паралельні форми, якщо вони є.

Хто 2 кавун... 1 рукою тримає, той обов'язково їх упустиць.

Виїхав на 3 колеса.

Сила жінки — сила 7 пар волів.

У землі хліб — за 7 трудами, 7 потами.

У 15 чабанів отара — примара.

Краще 1 ремесло вміти, ніж над 12 потіти.

З ремеслом у руках краще діла дійдеш, ніж з 1000 порадників.

Роботи до 7 суботи.

Говорить так, як 3 дн... хліба не їв.

Сидіти в 4 стінах.

У 7 господинь хата не метена.

За 2 зайцями поженешся - жодного не спіймаєш. (Нар. творч.)

Додаткові запитання:

- Визначте розряди числівників *п'ятнадцяти, дванадцятьма, тисячею, сьомої*.
- Яка особливість відмінювання числівників *тисяча, сьомої, п'ятнадцять*?
- Які закінчення ви написали на місці пропусків? Чому?
- Знайдіть серед прислів'їв синонімічні.
- Отже, ми бачимо, що в нашій рідній мові синонімічними можуть бути не тільки слова, а цілі вирази, речення.
- Які приклади фразеологізмів-синонімів трапилися вам у процесі пошукової діяльності?

4. Запис числівників словами. Зв'язок з професійною діяльністю майбутніх учителів (самостійний запис задач за варіантами, їх розв'язку та формулювання математичних виразів).

- Тема нашого заняття найтісніше пов'язана з математикою, але на будь-якому уроці ви, як майбутні вчителі, повинні слідкувати за культурою мовлення ваших вихованців і зробити їх навчання різноманітним, цікавим і веселим для досягнення бажаного результату. Це завдання допоможуть вам вирішити задачі Г.Остера.

- 1. Баба Ява народилася у 1234 році, а паспорт отримала 1596 року. Скільки років жила Баба Ява без паспорта?
- 2. В одній краплині води сидить 1798 мікробів, а в друаї – 587. Скільки мікробів засяде у еченому зі світовим ім'ям Інокентій, якщо він переплутає ці краплі з валер'янкою та вип'є їх?

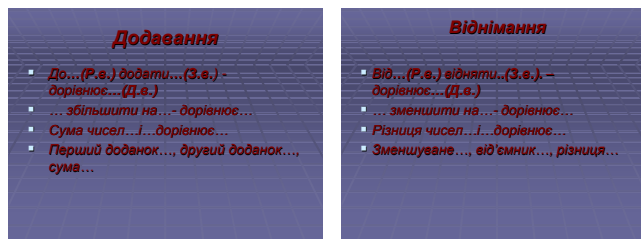
1. Баба Яга народилася у 1234 році, а паспорт отримала 1596 року.
Скільки років жила Баба Яга без паспорта?

$$1596 - 1234 = 362$$

2. В одній краплині води сидить 1798 мікробів, а в другій – 587. Скільки мікробів засяде у вченому зі світовим ім'ям Інокентій, якщо він переплутає ці краплі з валер'янкою та вип'є їх?

$$1798 + 87 = 2385$$

- Запишіть текст задачі, замінивши цифри словами, потім запишіть розв'язок цифрами і сформулюйте письмово математичний вираз, який у вас вийде, користуючись першим шаблоном.

Додавання

1. До... **(Р.в.)** додати... **(З.в.)** - дорівнює... **(Д.в.)**
2. ... збільшити на... - дорівнює...
3. Сума чисел... і... дорівнює...
4. Перший доданок..., другий доданок..., сума...

Віднімання

1. Від... **(Р.в.)** відняти... **(З.в.)**. – дорівнює... **(Д.в.)**
2. ... зменшити на... - дорівнює...
3. Різниця чисел... і... дорівнює...
4. Зменшуване..., від'ємник..., різниця...

(Запис речень за варіантами, перевірка 2-ма студентками, 2 здають зошити для перевірки)

- Ці математичні вирази можна прочитати й іншими способами. Зробіть це, спираючись на подані шаблони.

- Запам'ятайте ці способи та користуйтеся ними в майбутньому на уроках математики, грамотно вживаючи числівники.

5. Морфологічний розбір (за варіантами, коментовано 2 студентки)

6. Спостереження за переходом числівників у інші частини мови (усно, за варіантами).

- Ви почули не дуже відомі прізвища, але досить цікаві. Але в Україні було, є і буде безліч людей, прізвища яких знають у всьому світі: митців, науковців, спортсменів і т ін. 9 березня ми відзначали 195-ту річницю від дня народження Т.Шевченка, словник творів якого налічує... Досить часто в його творах уживається слово «один», яке має різне значення

- Ваше завдання: визначити, в значенні яких слів і частин мови може вживатися числівник «один». Перший варіант спостерігатиме за роллю слова «один» у прислів'ях і приказках, другий – у творах славетних поетів.

I варіант

1. *Одна ластівка не робить весни. (числ.)*

2. *Вовк лисиці не рідня, та повадка одна. (однакова, прикм.)*

3. *Одним колесом не поїдеш. (самим, займ.)*

4. *Один учитель краще, як дві книжки. (числ.)*

5. *Одна бджола меду не наносить. (числ.)*

6. *Чи їде, чи ходить – на одне виходить (одне й те саме, числ і займ.)*

(Нар. тв.)

II варіант

А у вдови один син, та й той якраз під аришин (Т.Г.Шевченко «Сова»).(числ.)

1. *Ой, одна я, одна, як билиночка в полі (Т.Г.Шевченко «Ой, одна я, одна...»).(самотня, прикм.)*

2. *І він один на всім світі, один мене любить (Т.Г.Шевченко «Гайдамаки — Лебедин»).(єдиний, прикм.)*

3. *...Одно-однісіньке під тином сидить собі в старій ряднині (Т.Г.Шевченко «І золотої й дорогої»).(самотнє, прикм.)*

4. *Воля одна в нас, одна в нас мета (М. Рильський).(спільна, прикм.)*

5. *Було колись в одній країні: сумний поет в сумній хатині рядами думи шикував (Леся Українка).(якійсь, займ.)*

V. Підсумок заняття.

- Чи справдилися ваші очікування від заняття?

- Я рада, що ви відгукнулися на мою пропозицію щодо дослідження місця числової інформації в тих групах лексики та фразеології, які ви сьогодні представили. Ви здійснили непросту та велику за обсягом роботу. І думаю, що не пожалкували про це, бо багато чого навчилися та дізналися, зібрали матеріал для використання на практиці. Але слова з кількісним значенням трапляються ще і в фізкультхвилинках, ребусах, рецептах блюд, скоромовках, назвах творів мистецтва.

- Який твір, у назві якого є числівник, ви опрацювали нещодавно на уроці літератури?

- Можливо, хтось із вас захоче продовжити пошукову діяльність, - звертайтеся із пропозиціями та запитаннями.

VI. Домашнє завдання: поясніть письмово значення фразеологізмів, записаних на занятті; значення одного прислів'я поясніть усно 3-4 реченнями; виконайте морфологічний розбір 5 числівників на вибір.